

ΣΗΜΕΡΑ

19

ΧΡΟΝΟΣ
ΔΡΑΧΜΕΣ 5

Α. ΦΛΕΒΑΡΗΣ 1933

ΣΗΜΕΡΑ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΣΗΜΕΡΑ

Χρ. Α'. — Άρ. 2, Φλεβάρης 1933

ΤΑΧΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ :

Π. Ν. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, Σ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ, ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑ-
ΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, Τ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ,
ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ — — — — —

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Μόνον ετήσιες: Δρχ. 50. — Έπαρχίες 60. — Έξωτερικό μισό δολλλάριο.

ΓΡΑΦΕΙΑ: Μέγαρο Άφρονίδη 39 (Έκδόσεις «Φλάμμα») ΑΘΗΝΑ.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Ε. Λευκοπαρίδης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- ΚΩΣΤΑ ΟΥΡΑΝΗ 'Υπάρχουν σήμερα άνθρωποι . . .
Σ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗ 'Ο Μαρσέλ Προυστ καλλιτέχνης.
Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ 'Η Μεγάλη 'Ιδέα και τὸ 'Ελλαδικὸ Κράτος ('Επισκόπηση
μίας εκατονταετίας, ΙΙ).
ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ 'Ο Παλαμᾶς διηγηματογράφος.

Σημειώματα: Διαβάζοντας (Γιάννη Μηλιάδη). — Κωστή Παλαμᾶ: 'Η Ποιητική μου
(Κ. Π.). — Τζὼν Γκολσγουέρθου (Σ. Βλάχου) — 'Ενα γράμμα τοῦ κ. Παπανδρέου.
— Τὸ φλογισμένο ράσο. — 'Ατομοὶ καὶ κοινωνία. — Κριτική καὶ πολεμική. — 'Απὸ τίς
ἐφημερίδες. — Νέα βιβλία.

ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΣΗΜΕΡΑ ΑΝΘΡΩΠΟΙ...

Υπάρχουν σήμερα σ' ὅλο τὸν κόσμο ἄνθρωποι ποὺ ἐνῶ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀστική τάξη κι' ἔζησαν ὅλη τὴ ζωὴ τους σὰν ἀστοί, μαζί με τοὺς ἀστούς, ἔχουν πιά πάψει ν' ἀνήκουν, ψυχικά καὶ πνευματικά, στὴν τάξη τους.

'Η αἰτία δὲν εἶνε προσωπική. Οἱ ἴδιοι δὲν εἶνε ἀδικημένοι ἢ παραγκω-
νισμένοι ἀπὸ τὴν τάξη τους. Τὸ ἐναντίο. Ἄν ἄκουαν μόνο τὸ προσωπικό τους
συμφέρο θάπρεπε νὰ εὐχονται τὴ διατήρησή της. Κι' ὄχι μόνο νὰ εὐχονται
ἀλλὰ καὶ νὰ βρίσκονται. Σήμερα ποὺ ἀπειλεῖται, ἀγωνιστὲς στὴν παράταξή
της. Γιατὶ ὅ,τι τὸ προλεταριάτο ὀνειρεύεται ν' ἀποχτήσῃ, αὐτοὶ τ' ἀπολαμβάνου-
ν—καὶ μετὰ τὸ παραπάνω. Ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος ὄχι
μόνο δὲν ἔχουν νὰ κερδίσουν τίποτα, ἀλλὰ καὶ διατρέχουν τὸν κίνδυνο νὰ χάσουν
τὸ πᾶν. Αὐτὸ τὸ ξέρουν. Ὅμως δὲ μποροῦν νὰ εἶνε στὸ πλάϊ τῆς τάξης
τους, ἀλληλέγγυοι μαζί της. Θάθελαν νὰ μποροῦσαν—ἀλλὰ δὲ μποροῦν. Μιά
δύναμη πὸ δυνατὴ ἀπὸ κάθε συμφέρο, ἀπὸ κάθε λύπη γιὰ ὅσα ξέρουν ὅτι θὰ
στερηθοῦν, τοὺς σπρώχνει ν' ἀναγνωρίσουν—καὶ νὰ τὸ διακηρῦξουν—ὅτι τὸ
καθεστῶς αὐτὸ εἶνε ἠθικόν, εἶνε δικαίον, εἶνε ἀπαράιτητο νὰ καταλυθεῖ.

'Η δύναμη αὐτὴ εἶνε ἡ συνείδηση.

Ἔως τὸν μεγάλο πόλεμο οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ μποροῦσαν νὰ υἱοθετοῦν
ὅλες τὶς ἀπόψεις, ὅλες τὶς ἐπαγγελίες, ὅλες τὶς ἐξηγήσεις τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶ-
τος καὶ νᾶνε, ὡς τόσο, καλῆς πίστεως. Νὰ θεωροῦν ὅτι οἱ πόλεμοι εἶνε μοιραῖοι,
ἢ ἀναγκαῖοι, εἴτε καὶ «ἱεροὶ» ἀκόμα—καὶ νᾶνε καλῆς πίστεως· νὰ ὑποστηρίζουν
ὅτι «ὕπὸ τὸ ἄκρως φιλελεύθερον» ἀστικὸ καθεστῶς δὲ μπορεῖ νὰ γίνεταί σοβα-
ρὸς λόγος γιὰ κοινωνική ἀδικία ἀφοῦ κάθε ἄνθρωπος μπορεῖ ν' ἀνέβῃ ὅλα
τὰ κοινωνικά σκαλοπάτια—καὶ νᾶνε καλῆς πίστεως· νὰ νομίζουν ὅτι ἡ οἰκονο-
μική ἀνισότητα δὲν εἶνε «ἀνθρωπίνως δυνατὸν» νὰ ἐκλείψῃ—καὶ νᾶνε καλῆς
πίστεως. Γιατὶ ὅλα αὐτὰ, μαζί με πλῆθος ἄλλα, τοὺς τᾶχαν βάλει στὸ κεφάλι,

από παιδιά, ή οικογένειά τους και τὸ σχολεῖο μὲ διάφορα «συγκινητικὰ» και «ἐπαγωγὰ» παραδείγματα. Ἀργότερα, στὴ ζωὴ, θὰ μπορούσαν νὰ χαν ἀντιληφθεῖ ὅτι ὅλα αὐτὰ ἐκτελοῦσαν χρέη παρωπίδας πού βάζουν στὰ μουλάρια τοῦ μαγγανοπήγαδου γιὰ νὰ μὴ βλέπουν παρὰ μόνο μπροστά τους— και περιορισμένα. Ἀλλὰ μήπως στὴ ζωὴ ἀκουαν τίποτα ἄλλο ἀπο τὸν ἀστικό μονόλογο; Οἱ πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς τάξης τοὺς ἐξυμνοῦσαν μὲ μεγάλο λυρισμὸ τὸ προοδευτικὸ και φιλελεύθερο πνεῦμα τῆς, ἐνῶ ὁ ἀστικός τύπος χτυποῦσε ἀδιάκοπα ἕνα θορυβώδικο τάμ—τάμ γιὰ νὰ καταπνίγει τὴν ἠχώ κάθε ἀντίθετης φωνῆς.

Γιὰ ν' ἀρχίσει κανεὶς ν' ἀμφιβάλλει πρὸς ὅσα ἐπίστευε χρειάζεται ἕνα μεγάλο, ἐξωτερικὸ ἢ ἐσωτερικὸ, γεγονός, κάτι πού νὰ τὸν βάλει, κτηνωδῶς, μπροστὰ σὲ μιὰ καινούρια πραγματικότητα, ἀνυποψίαστη ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή. Χρειάζεται νὰ τοῦ τραβηχτεῖ ἡ παρωπίδα

Αὐτὸ τόκανε ὁ μεγάλος πόλεμος.

Λένε ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὸς ὑπῆρξε τὸ πιὸ ἀνώφελο πρᾶμα πού μπορούσε νὰ γίνει. Ἀπὸ μιὰ ἀποψη, ναί. Ὑπῆρξε ἀνώφελος γιὰτὶ δὲν ἀπέφερε σ' ἐκείνους πού τὸν θέλησαν, τὸν προετοίμασαν και τὸν ἐκήρυξαν, ὅ,τι ὑπολόγιζαν. Ὑπῆρξε ὅμως ὠφέλιμος ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι οἱ καταστροφές του ἀγανάχτησαν τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, ὅτι ἡ ἀναζήτηση τῶν εὐθυνῶν του ἀνοίξε τὰ μάτια σὲ ἀνυποψίαστες πραγματικότητες, ὅτι οἱ οικονομικῆς του συνέπειες, δίνοντας μιὰ μεγάλη ὀξύτητα, και ἐκταση, στὸ κοινωνικὸ πρόβλημα, ὑποχρέωσαν ὄχι μόνο νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀλλὰ ὅτι μπορεῖ και πρέπει νὰ τοῦ δοθεῖ μιὰ ριζικὴ λύση.

Πραγματικά, σήμερα, ὕστερ' ἀπὸ τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων πού θέρισε ὁ πόλεμος, τ' ἀναρίθμητα ἐρείπια πού ἐπισώρευσε, τὴν τρομερὴ μιζέρια πού σκόρπισε παντοῦ στὸν κόσμον δὲν εἶνε πιά δυνατό νὰ ἐξακολουθεῖ κανεὶς ν' ἀπατάται μὲ τὴν ἴδια παλιὰ ἀφέλεια. Τὰ μεγάλα και ὠραῖα λόγια μὲ τίς ἀφηρημένες ἔννοιες και τὰ κεφαλαῖα ἀρχικά πού προσφέρθηκαν ὡς δικαιολογία τοῦ πολέμου και παρότρυνση τῶν λαῶν πρὸς αὐτόν, ἔσκασαν σὰ φουσκές μέσα στὰ σκληρὰ χέρια τῆς πραγματικότητάς του. Τὰ κροκοδείλια δάκρυα γιὰ τοὺς «μεγάλους» νεκρούς του και τὰ κενοτάφια τῆς «εὐλαβείας» πού τοὺς ὕψωσαν δὲ μπορούν νὰ ἐξαπατήσουν. Οἱ ἰδεολογίες καταπέσανε σὰ μᾶσκες, σὰ μᾶσκες πού πραγματικά ἦταν. Σήμερα ξέρουμε ὅτι ἡ εὐθύνη αὐτῆς τῆς φρικαλεότητας δὲ βαρύνει αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ κράτος ἀλλὰ μιὰ τάξη, τὴν ἀρχουσα σ' ὅλα τὰ κράτη ἀστικὴ τάξη, κι' ὅτι ἦταν ἕνα ἀναγκαστικὸ ἀποτέλεσμα τῆς νοοτροπίας τῆς και τῆς συγκρούσεως τῶν συμφερόντων τῆς. Τὰ ἐπιχειρήματα και τίς ἀποδείξεις γι' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα τίς ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ ἀστικός τύπος και τῶν δύο, στὸν πόλεμο, παρατάξεων, — ὄχι βέβαια κάνοντας τὸ mea culpa τῆς ὅλης ἀστικῆς τάξης ἀλλὰ πασχίζοντας νὰ ρίξει τὴν εὐθύνη τοῦ πολέμου, στὴ νοοτροπία και τὰ συμφέροντα τῆς ἀρχουσας τάξης τῶν ἀντιπάλων του κρατῶν.

Ἀλλὰ μήπως εἶνε μόνο αὐτό;

Ἡ ἴδια τάξη πού θέλησε, ἐσκεμμένα και φλεγματικά, τὸ θάνατο ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, ἐτοιμάζει σ' ἕνα προσεχὲς μέλλον, ἐπίσης ἐσκεμμένα και φλεγματικά, τὸν προσεχῆ πόλεμο.

Ὅλα ὅσα παρουσιάζουν μέσα στὸ ἀστικὸ πλαίσιο γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ παντοπινά, ὅπως λένε, ἡ ἐπιστροφή τοῦ πολέμου εἶνε κωμωδία. Οἱ συνθήκες, οἱ ἀναρίθμητες διασκέψεις, ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, οἱ συζητήσεις γιὰ ἀφοπλισμὸ—ὅλα κωμωδία. Εἶνε προσπάθειες τῶν νικητῶν γιὰ νὰ κρατήσουν τοὺς νικημένους στὴν ἦττα τους— κι' ὄχι μέτρα γιὰ τὴν ὀριστικὴ κατάργηση τοῦ

πολέμου. Ὁ πόλεμος θὰ ξαναγίνει: οἱ νικημένοι ἀστοὶ δὲ ζοῦν παρὰ μ' αὐτὴ τὴ σκέψη. Ὁ πόλεμος θὰ ξαναγίνει: οἱ ἴδιοι οἱ νικητῆς εἶνε κι' ὅλας σήμερα διαιρεμένοι κι' ὁ ἕνας ὑποσκάπτει τὸν ἄλλο. Ὁ πόλεμος θὰ γίνεται πάντα— ὅσο θὰ ὑπάρχει ἀστικὸ καθεστῶς, γιὰτὶ ὅλος ὁ μηχανισμὸς του φέρνει πρὸς αὐτόν μὲ τὴν ἴδια βεβαιότητα πού τὸ καιόμενο φυτίλι μιᾶς βόμβας φέρνει πρὸς τὴν ἐκρηξή τῆς. Γιὰ τοὺς τραπεζίτες, τοὺς ἐργοστασιάρχες, τοὺς ἐφοπλιστῆς, τοὺς ἐμπόρους, τοὺς παραγωγούς, τοὺς προμηθευτῆς, ὁ πόλεμος εἶνε σὰν ἕνα μᾶνα πού πέφτει στὴν ἔρημο,—μιὰ θαυμάσια «εὐκαιρία» εὐκόλου και γρήγορου πλουτισμοῦ. Στὴ σημερινὴ μάλιστα οικονομικὴ κρίση τὸν εὐχονται ὄχι ἀπλῶς «σὰ μιὰ κάποια λύση» ἀλλὰ σὰν τὴ μόνη δυνατὴ λύση. Πλαί σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀσυνείδητους ἀστοὺς στέκεται τὸ πλῆθος τῶν κούφων, τῶν ἐξημένων και τῶν ἠλίθιων ἀστῶν: τῶν διπλωματῶν πού ὄνειρεύονται νὰ παίξουν ἕναν «ἱστορικὸ» ρόλο, τῶν στρατηγῶν πού ὄνειρεύονται «νὰ καλυφθοῦν μὲ δάφνας», τῶν «πατριωτῶν» πού «κῆδονται τῆς ἀξιοπροεπείας» τοῦ κράτους των, τῶν καφενόβιων πού τρέφονται μὲ τὰ κύρια ἄρθρα τῶν ἐφημερίδων—κι' ἄλλων παρόμοιων. Ὅλοι αὐτοὶ εἶνε, ὡς πρὸς τὴν εἰρήνη τοῦ κόσμου, ὅ,τι οἱ σπίθες σὲ ξερὰ κλαριά. Ἡ φωτιά δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἀνάψει. Εἶνε ζήτημα μόνο πότε θ' ἀνάψει.

Οἱ ἀστοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους μίλησα δὲ μπορούν νὰνε ἀλληλέγγυοι μὲ τὴν τάξη τους και γιὰ ἕνα ἄλλο ἀκόμα λόγο: γιὰ τὸν ἠθικὸ βούρκο τοῦ καθεστῶτος τῆς

Ἔως τὸν πόλεμο ὁ βούρκος αὐτὸς ἦταν κατακαθισμένος—κι' ἡ ἀποφορά του μπορούσε νὰ περάσει ἀνυποψίαστη σ' ὅποιον δὲν εἶχε βρεθεῖ στὴν ἀνάγκη, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀνάγκη τῆς ζωῆς, νὰ τὸν ἀνασκαλίσει. Ἐνα τέλμα πού τίποτα δὲν τ' ἀναταράζει ἔχει μιὰ γαλήνια, μιὰ καθαρὴ, μιὰ ποιητικὴ μάλιστα ἐμφάνιση ἔτσι πού καθρεφτίζει στὴν ἐπιφάνειά του τὰ δέντρα, τὰ πουλιὰ πού περνᾶνε και τὸν γαλάζιο οὐρανὸ. Ὁ πόλεμος ὅμως ἀνατάραξε τ' ἀστικὸ τέλμα—κι' ὁ βούρκος τῶν συμφερόντων, τῆς ψευτιάς, τῆς ἀγυρτείας, τῆς ἀπληστίας, τῆς σκληρότητας, τῆς συναλλαγῆς, τῆς φαυλότητας και τῆς χαμιέρπειας πλῆθους ἀνθρώπων τῆς ἀρχουσας τάξης ἀνέβηκε στὴν ἐπιφάνεια. Πρέπει νὰ βρῖσκεις τὸ συμφέρο σου γιὰ νὰ τὸν ἀνέχεσαι, νὰ στερεῖσαι ὀλότελα ὀσφρηση γιὰ νὰ μὴ τὸν νοιώθεις.

Ὅπως ἔχει καταντήσει σήμερα ἡ ζωὴ στὸ ἀστικὸ καθεστῶς δὲ διαφέρει ἀπὸ ἄγρια ζούγλα. Πρέπει νὰ προχωρεῖς ὅλο μ' ἐλιγμούς, νὰ κυρτώνεις ἀδιάκοπα τὸν ὦμο σου, νὰ φυλάγεις σὲ κάθε βῆμα—μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα πνιγερὴ ἀπὸ μιάσματα. Τὰ θηρία τῆς ἀπληστίας παραμονεύουν παντοῦ, μεγάλα φίδια, παραφουσκωμένα ἀπὸ τὸ φαί, κρέμονται ἀπὸ τὰ κορμιά τῶν δέντρων, οἱ παπαγάλοι τῆς δημαγωγίας φλυαροῦν ἀδιάκοπα κι' ἀναρίθμητες μαϊμούδες μαϊμουδιίζουν τὰ πάντα! Νόμος τῆς ζωῆς εἶνε ὁ νόμος τῆς ζούγλας: ὅποιος φάει τὸν ἄλλο. Μόνο πού τὴ φυσικὴ δύναμη στὴν ἀστικὴ ζούγλα τὴν ἀντικαθιστοῦν ἡ ἐπιτηδειότητα κι' ἡ ἀσυνειδησία. Ἀποτελοῦν τοὺς δύο πόλους ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πολιτικῆς κι' οικονομικῆς ἀστικῆς ζωῆς. Ἡ κουζίνα τῆς, ὅπου μαγειρεύεται ἡ συναλλαγὴ, ὅπου παρασκευάζονται οἱ τοῦρτες τῶν «προσωπικότητων» και τῶν «ιδανικῶν» κι' ὅπου γίνονται οἱ ἀναμίξεις τῶν ποτῶν μὲ τὰ ὁποῖα μεθᾶν, ἡ κρατᾶν σὲ ἀποβλάκωση, τοὺς λαοὺς, προξενεῖ μιὰ ἀπέραντη ἀηδία.

Καμμία καθαρση μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἀστικὸ καθεστῶς δὲν εἶνε δυστυχῶς δυνατὴ. Γιὰτὶ δὲν εἶνε πιά οἱ ἀνθρωποι, λίγοι ἢ πολλοί, πού εὐθύνονται γιὰ τὴν κατάστασή του. Εἶνε τὸ ἴδιο τὸ σύστημα, ὀλόκληρο τὸ σύστημα πού φέρνει τὸν ἠθικὸ ἐκτροχισμὸ. Ὅ,τι δυναμικὸ ὑπῆρχε ἄλλοτε στὸ ἀστικὸ καθεστῶς ἔχει ἀτονίσει, ὅ,τι προοδευτικὸ ἔχει ξεπεραστεῖ. Σήμερα, στὴ γενικὴ του εἰκόνα, ἐμφα-

νίζεται σάν'ένα τεράστιο σύστημα απρόσωπης και καθολικής ρουτίνας και εκμεταλλεύσεως, σάν ένας γραφειοκρατισμός— αν μπορώ να πω— ανηθικότητας και συναλλαγής που λειτουργεί κατά ένα τρόπο μηχανικό. Βάση του πιά δεν είναι τίποτα άλλο παρά ο συναγωνισμός κι' η αγοραπωλησία. Υπό τους όρους αυτούς είναι φυσικό η ζωή— αυτό το τεράστιο και το μοναδικό πράμα! — να χει γίνει πένθιμη και ξερή σάν ένα λογιστικό κατάστιχο. Κ' είναι εξ' ίσου φυσικό στη ζυγαριά αυτού του ἀχαλίνωτου συναγωνισμού να ρίχνουν οι άνθρωποι όλη τους την πανουργία κι' όλη τους την άσυνειδησία.

Ο «οικονομικός άνθρωπος», το τερατώδες αυτό δημιούργημα του άστικού καθεστώτος, αυτός ο πολύπλοκος και νευροσπαστικός Ρομπότ που αντικατάστησε τον «άνθρωπο», δεν μπορεί να πάψει να υπάρχει όσο θα υπάρχει το ίδιο αυτό το καθεστώς. Όσοι διατείνονται ότι το τελευταίο αυτό μπορεί ν' αναγεννηθεί σε μια ζωή ήθικώτερη «όπως ο φοίνικας που αναγεννιέται από την τέφρα του» λησιμονούν, ή καμιώνονται πώς λησιμονούν, ότι το πουλί αυτό είναι ένας μύθος, — ότι δεν υπήρξε ποτέ. Ένας οργανισμός τόσο σάπιος σήμερα ήθικά δεν μπορεί να χει καμμία σωτήρια έσωτερική αντίδραση. Τα κηρύγματα της ήθικοποιήσεως που κάνουν, μερικοί είναι, το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς γι' αυτά, μάταια. Είναι σί να ζητούσαν μερικά ύγιη αίμοσφαίρια ενός μολυσμένου οργανισμού... να πείσουν τ' αναρίθμητα μέσα του μικρόβια να πάψουν να είναι μικρόβια!

Οι άνθρωποι για τους όποιους μιλω δε βλέπουν την ανάγκη της ανατροπής του άστικού καθεστώτος με το ίδιο πρίσμα του προλετάριου που έχει να ικανοποιήσει όρέξεις και να κατακτήσει ύλικα πλεονεκτήματα. Αναγνωρίζουν στο προλεταριάτο ως φυσικό και δίκαιο να θέλει ν' αποσει την πολιτική και οικονομική όλιγαρχία που το εκμεταλλεύεται και το απομιμζάει. Αναγνωρίζουν ως φυσικό και δίκαιο να θέλει ν' απολαύσει κι' αυτό τα ύλικα αγαθά που προσφέρει η ζωή και που αυτό σήμερα τα στερείται και τα ποθει. Η κοινωνική επανάσταση για την όποια οργανώνεται δεν τους τρομάζει. Δεν πιστεύουν, όπως διατυμπανίζει ο άστικός τύπος, ότι θα φέρει το χάος και την έπιστροφή στη βαρβαρότητα. Αυτό θα μπορούσε να το φοβηθεί κανείς μόνο αν η επανάσταση γινόταν από τρελλούς: για την επανάσταση και μόνο. Δεν πρόκειται όμως γι' αυτό. Μια κοινωνική επανάσταση δε σημαίνει άταξία αλλά νέα τάξη ζωής. Οι μάζες που θα την κάνουν είναι οργανωμένες κι' ένσυνείδητες, έχουν τα πνευματικά τους έπιτελεία κι' οι σκοποί τους είναι προσδιορισμένοι: δε ζητάν ν' ανακόψουν την πρόοδο αλλά να τη χαρούν κι' αυτές. Δεν ζητάν να καταστρέψουν τον πολιτισμό αλλά να μπορούν ν' απολαμβάνουν κι' αυτές τα αγαθά του. Οι μάζες που θα την κάνουν είναι οι ίδιες οι μάζες στις όποιες οι άστοι πολιτικοί και διανοούμενοι αναγνωρίζουν ένα σωρό προτερήματα και άγνά αισθήματα... όσο υπερετούν τους σκοπούς τους και τα συμφέροντά τους — όταν πηγαίνουν πρόθυμα να σκοτωθούν στον πόλεμο χωρίς να έχουν να κερδίσουν οι ίδιες τίποτα ή όταν μοχθούν καρτερικά κάτω από την άστική οικονομική τυραννία. Μένει, βέβαια, το αίμα που θα χυθεί. Αλλά κι' αυτού η εύθύνη δεν μπορεί παρά να βαρύνει την άρχουσα άστική τάξη που σπρώχνει με τη στάση της τις μάζες στην επανάσταση. Αυτή δυναστεύει, αυτή άρνείται ν' αναγνωρίσει στους προλετάριους ό,τι έπιβάλλουν σήμερα ο άνθρωπισμός κι' η δικαιοσύνη, ή αναγνωρίζοντάς τα, τους παραπέμπει στις καλές της... «έξελιξέως» για να τους δοθούν. Όπως όποτε το αίμα που θα χυθεί δε θάνε ποτέ όσο χύνει κάθε τόσο το άστικό καθεστώς στους πολέμους που διοργανώνει— και θάνε για μια τελευταία φορά.

Οι άνθρωποι για τους όποιους μιλω αναγνωρίζουν όλα αυτά. Αλλά δε

σταματάν σ' αυτά και μόνο. Αν παρακολουθάν με συμπάθεια κι' ενδιαφέρο τον άγωνά των προλετάριων είναι, κυρίως, γιατί πέρα από το τέρμα που οι άγωνιζόμενοι βλέπουν, ανοίγεται για την Άνθρωπότητα ένας όρίζοντας όπου ο άερας θάνε καθαρότερος από σήμερα. Είναι γιατί, με την κατάργηση της οικονομικής άνισότητας και την ίσοπέδωση των ανθρώπων σε μια και μόνη κοινωνική τάξη θα λείψει το άηδιστικό τσαλαπάτημα κι' ο χυδαίος διαγκωνισμός που παρατηρείται σήμερα για το ανέθασμα των κοινωνικών σκαλοπατιών, θα πάψουν να υπάρχουν άνθρωποι που να σέρνονται σε γλοιώδικα έρπετα μπρος σε άλλους ή να τρέχουν σ' ένα σκοπό σε λαχανιασμένα σκυλιά με τη γλώσσα έξω, θ' άτονίσουν τα μίσση, οι ύπουλότητες, ο φθόνος, οι άπληστίες και οι σκληρότητες που υποθάλλονται σήμερα από τη σύγκρουση των οικονομικών συμφερόντων, θα καταπέσει ο πυρετός της άγωνίας που καίει τα μάτια και ξεραίνει τις καρδιές, θα πάψει νανε ο άνθρωπος για τον άνθρωπο λύκος και θα μπορούν να υπάρχουν ήθικες κι' άφιλοκερδείς σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Είναι γιατί όνειρεύονται μια ζωή που η χαρά της ζωής θα μπορεί ν' αναβλύζει από μέσα μας σάν το καθαρό κι' άνεμπόδιστο νερό μιας νερομάνας. Είναι γιατί θέλουν μια ζωή που να μην έχει το μονότονο, άδιάκοπο, καταθλιπτικό και γρήγορο ρυθμό της μηχανής που της έχει δοθεί, αλλά να μπει σ' έναν άλλο, πιο άργό και πιο ήρειο, που να έπιτρέπει στον άνθρωπο τη συνομιλία με τον έαυτό του, — το βαθύτερο έαυτό του. Είναι γιατί έλπίζουν ότι η ζωή θα πάρει τη ν' άξιο περιπέτεια της και την άξια της!

Γιατί άλλως, αν δηλαδή με την κοινωνική επανάσταση επρόκειτο απλώς και μόνο να ικανοποιηθούν οι ύλικές άπαιτήσεις των σημερινών προλετάριων και να έξακολουθήσει η ζωή μέσα στο πλαίσιο του σημερινού μηχανικού και ύλιστικού πολιτισμού που δημιούργησαν οι άστοι, χωρίς να πάρει ένα περιεχόμενο πνευματικώτερο και ψυχικώτερο, χωρίς οι Άνθρωποι να είναι τίποτα περισσότερο από χορτασμένοι— έστω κι' όλοι άνθρωποι, απολαμβάνοντας με ειρήνη τη χώνεψή τους, τότε θα ήταν ν' αποκαρδιωθεί κανείς με τους ανθρώπους τους ίδιους κι' όχι, όπως σήμερα, με ένα κοινωνικό απλώς καθεστώς τους...

ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ

Ο ΜΑΡΣΕΛ ΠΡΟΥΣΤ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ

Μόλις τὸ Νοέμβρι συμπληρώθηκε ἡ πρώτη δεκαετηρίδα ἀπ' τὴν ἡμέρα ὅπου ξεψύχησε ὁ Μαρσέλ Προύστ, πρὶν προφτάσει νὰ παραδώσει σὲ ἄριστικά χειρόγραφα τοὺς τελευταίους τόμους τοῦ μεγάλου του ἔργου. Ἄλλα δὲν συμπληρώθηκαν οὔτε κἀν ἕξη χρόνια ἀπ' τὴν ἡμέρα πού κυκλοφόρησε τὸ ὕστατο μέρος τοῦ ἔργου του — ἐκεῖνο πού ολοκληρώνει τὸν κύκλο κι' ἀποκαλύπτει τὸ νόημα τῆς ἀπαράμιλλης αὐτῆς συγγραφῆς. Εἶναι λοιπὸν νωρίς, πάρα πολὺ νωρίς, ν' ἀποτολμηθεῖ ἡ ἀναθεώρηση μιᾶς ἀξίας πού καλὰ-καλὰ δὲν πρόφτασε νὰ τοποθετηθεῖ. Ἄκόμα πιδ πρόωρο θὰ φαινόταν τὸ ἐγγεῖρημα ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου καμμιά σελίδα τοῦ Προύστ δὲν ἔχει μεταφραστεῖ. Ἄπ' τὴν καθυστέρησή μας αὐτὴ ἄς ἀντλήσουμε τοὐλάχιστο τὸ ἀντίστοιχο ὄφελος κι' ἄς ἐτοιμαστοῦμε ν' ἀντικρύσουμε τὸ ἔργο τοῦ Προύστ — γιατί θ' ἄρτει βέβαια κι' ἐδῶ ἡ μέρα ὅπου θὰ μεταφραστεῖ ὁ Προύστ, ἔστω κι' ἂν πρόκειται νὰ ἐλλεινολογηθοῦν ἐκδότης καὶ μεταφραστὴς — μὲ μιὰ κάπως πειδ ξεκαθαρισμένη ἀντίληψη, δίχως νὰ ὑποπέσουμε σ' ἕλες τίς παρερμηνεῖες καὶ τίς πλάνες πού προκαλεσε ἀλλοῦ ἡ πρώτη ἐμφάνιση τοῦ ἔργου. Καὶ θ' ἄθελα σ' αὐτὸ τὸ σημείωμ, ὅπου θάταν ἀδύνατο νὰ περιληφθοῦν οἱ ἀνκρίθιμτες ὄψεις τοῦ Προύστ, νὰ περιοριστῶ σὲ μιὰ βασικὴ διαστολή, ἴσως χρήσιμη σὲ ἕσους πρόκειται νὰ καταπιαστοῦν μὲ τὴν « Ἀναζήτηση τοῦ χαμένου καιροῦ ».

Ἐχῶ τὴν πεποίθησήν ὅτι ἡ ἀσύγκριτη ὁμορφιὰ καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ Προύστ δὲν ἐκπορεύονται οὔτε ἀπ' τὴν κοσμοθεωρία του, οὔτε ἀπ' τὴν αἰσθητικὴ του, πού τόσο ἀπασχολοῦν τοὺς κριτικούς. Θαρρῶ πὺς δὲν τὸν ἐξυπηρετοῦν ἀληθινὰ ἔτσι ζητούν νὰ τὸν τοποθετήσουν μαζί μὲ τοὺς ἡγέτες τῆς σύγχρονης σκέψης καὶ δυσπιστῶ πρὸς μιὰ τάση πού, σώνει καὶ καλά, ζητεῖ νὰ βρεῖ — καὶ βρίσκει, φυσικά — στὰ μεγὰ ἐργα τέχνης, ἀκκαμπτα καὶ συστηματοποιημένα φιλοσοφικά νόηματα — ἴσως νὰ εἶναι καιρὸς νὰ πάψει ἡ παρεξήγηση πού συγχέει τὸ φιλόσοφο μὲ τὸ γνήσιο καλλιτέχνη. Κανένας ἀπ' τοὺς δύο δὲ θὰ βρεθεῖ ζημιωμένος ὅταν περιοριστεῖ στὴν ἀληθινή του ὑπόσταση. Ἄλλωστε δὲ χρειάζεται νὰ ἐρρηνηθεῖ διεξοδικὰ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρώ-

πινῆς σκέψης γιὰ νὰ φανεῖ πὺς οἱ ἐλάχιστοι διαλεχτοὶ πού κάτι μπόρεσαν ν' ἀποσπάσουν ἀπ' τὰ μυστικά τῶν ἀνθρώπινων πεπρωμένων δὲ χρησιμοποίησαν τὴν πέννα τοῦ μυθιστοριογράφου, οὔτε κἀν τοῦ ποιητῆ. Καὶ γιὰ τοὺς λίγους πού ἄφησαν νὰ πιστευτεῖ πὺς τάχα ἓνα δῶρο ὑπερκόσμιο τοὺς εἶχε σφραγίσει μὲ τὸ δίδυμο χρῆσμα τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ φιλόσοφου, ἔφτασαν ἐλάχιστα χρόνια γιὰ νὰ ξεκαθαρίσουν τὴν κατάσταση καὶ νὰ χωρίσουν τὸν πραγέλαφο. Γιὰ δόξα τῆς ἀνθρώπινης διανόησης κανεὶς φαντάζομαι δὲν πιστεύει σήμερα σοβαρὰ στὴ « φιλοσοφία » τοῦ Οὐγκώ, τοῦ Βάγνερ ἢ τοῦ Παλαμά, ἔστω κι' ὅταν συμβαίνει νὰ εἶναι ἀνεπιφύλαχτος ὁ θαυμασμός γιὰ τὰ καλλιτεχνικά τους δημιουργήματα. Ἴτιποτα δὲν ἔχει νὰ κερδίσει ὁ καλλιτέχνης ἂν τὴν κοσμαντίληψη πού ἔχει κι' αὐτὸς σὰν κάθε ἄνθρωπος ζητήσῃ νὰ τὴ βαφτίσει « φιλοσοφία ». Τὸ λιγώτερο πού μπορεῖ νὰ τοῦ συμβεῖ εἶναι νὰ δημιουργήσῃ στὸν ἑαυτὸ του τὴν στανάχωρη ὑποχρέωση νὰ παραμένει συνεπὴς μὲ τίς βασικὲς του ἀρχές κάθε φορὰ πού θὰ ἐκδηλώνει μιὰ σκέψη: *s' il est bon d' être philosophe* ἔλεγε ὁ Λαμπρυγέρ *il n' est guère utile de passer pour tel.*

Ὁ Προύστ δὲν εἶναι ἀνεύθυνος γι' αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ ἀξίωση τοῦ ἔργου του. Συχνὰ μιλεῖ μὲ πολλὴ σοβαρότητα γιὰ τοὺς « ψυχολογικοὺς νόμους » πού ἀνακαλύπτει. Ὅτι πιστεύει στὴν καθολικότητα τῶν νόμων αὐτῶν φαίνεται κι' ἀπὸ τὸ δογματικὸ ὕφος πού χρησιμοποιεῖ στὴ διὰτύπωσή τους. Σχεδὸν ποτὲ κανένα ἐπίρρημα πού νὰ μετριάξῃ τὸν ἀποφθεγματικὸ τόνο, ἔστω κι' ὅταν εἶναι φανερό πὺς ὁ « νόμος » δὲν ξεπερνᾷ τὰ ὅρια μιᾶς εἰδικῆς ψυχολογικῆς παρατήρησης. Ἐνα παράδειγμα μέσα σὲ τόσα: « ἡ βαθιὰ ἀλλοίωση πού ἔφερε ὁ πόλεμος ἐπενέργησε κατ' ἀντίστροφον λόγον τῆς ἀξίας τῶν πνευμάτων πού ἐπηρρέεσε ».

Μιά ἔρευνα, καὶ πρόχειρη ἀκόμη, θ' ἄρτανε γιὰ νὰ δείξει πὺς οἱ φιλοσοφικὲς ἰδέες τοῦ Προύστ οὔτε ἐκπορεύονται ἢ μιὰ ἀπ' τὴν ἄλλη μὲ τὴ λογικὴ ἀλληλουχία καὶ τὴν ἀπαραίτητη ἐνότητα πού διακρίνουν τὴ γνήσια φιλοσοφικὴ σκέψη, οὔτε καὶ προσκομίζουν στὴν παγκόσμια διανόηση καμμιά καινούργια συμβολή. Ἀναγορεύοντας ἕξαφνα τὴν προσωπικὴ ἐντύπωση ὡς μόνη πηγὴ τῆς ἀλήθειας, ὡς μόνη προσιτὴ κι' ἀναφισθήτητη πραγματικότητα, βεβαιώνοντας πὺς γιὰ νὰ συλλάβουμε τὸ κρυφὸ νόημα προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ γιὰ ν' ἀδράξουμε τὴ μυστικὴ τους οὐσία, χρωστοῦμε νὰ συνταυτιστοῦμε μὲ τὸ ἀντικείμενό μας μέσα στὸ ἄμεσο δεδομένο τῆς συνειδητοῦ καὶ, παρατώντας τὸν ἀδέξιο ἐξοπλισμὸ τοῦ νοῦ, νὰ καταφύγουμε στὴ μυστηριακὴ ἐκείνη διαίσθηση πού εἰσχωρεῖ ὡς τὴν ψυχὴ τοῦ κόσμου. Ὁ Προύστ δὲν εἰσάγει βέβαια καινὰ δαιμόνια. Ἀνέκαθεν ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο ἡ τάση νὰ προτιμᾷ τὸν ψυχικὸ ἐρεθισμὸ ἀπ' τὴ διανοητικὴ συγκίνηση κι' ὅσο προχωροῦμε στὴν ἐποχὴ μας τόσο περισσότερο αὐτὴ ἡ τάση συνειδοποιεῖται καὶ ἀνάγεται σὲ δόγμα, ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους πού ζήτούν νὰ γκρεμίσουν τὰ δόγματα. Ἄλλα ὁ Προύστ δὲν ἀκολουθεῖ ὡς μὲ τίς ἔσχατες συνέπειες τὴν ἐπικίνδυνη αὐτὴ θεωρία. Γι' αὐτόν, τὸ ἀποτύπωμα πού ἀφίνει ἡ ἐντύπωση στὴν ψυχὴ μας, κι' ἂν εἶναι ἡ κυριώτερη πηγὴ τῆς ἀλήθειας, δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἓνα πρῶτο στάδιο στὸ δρόμο τῆς γνώσης, δὲν παρέχει παρὰ ἓνα ἀπλὸ δεδομένο, ὅπου θὰ σκύψει ὁ νοῦς ἐρμηνευτής, χρησιμοποιώντας τὸ μηχανισμό τῆς πιδ ἐκλεπτυσμένης λογικῆς, τὸ βοηθήμα μιᾶς ἀπέραντης μνήμης καὶ τὸ ἐργαλεῖο μιᾶς δξύτατης εὐφύας. Αὐτὸ μάλιστα ἴσως νᾶναι καὶ τὸ γενικώτερο διδάγμα πού ἐξάγεται ἀπ' τὸ ἔργο του: ἂν θέλουμε νὰ δώσουμε κάποιο νόημα στὴ ζωὴ μας χρωστοῦμε νὰ ξεκαθαρίσουμε καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὰ συναισθήματα πού δοκιμάζουμε, γιὰ νὰ τὰ μετατρέψουμε ἀπὸ ἄμορφο αἰσθησιακὸ κλονισμὸ σὲ ἀντίστοιχη πνευματικὴ χαρὰ. Σκοπὸς τῆς ζωῆς μας πρέπει νὰ ταχθεῖ αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη ἔρευνα τοῦ ἐγῶ μας, πού θὰ φωτίσει τὰ σκοτεινὰ συναισθήματα καὶ θ' ἀποκαλύψει τὸ νόημά τους. Μ' ἄλλα λόγια, ἀπάνω στὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ ἐμπρεσιονισμοῦ ὁ Προύστ ἐπιχειρεῖ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ὀρθολογισμοῦ.

Εἶναι γνωστὰ ἐπίσης τὰ εὐρήματα τοῦ Μπερξὸν μὲσ' στὸ μηχανισμό τῆς μνήμης, ἡ διάκριση σὲ θεληματικὴ καὶ ἄθελη θύμηση. Σ' αὐτὴ τὴ διάκριση στηρίζεται

δλόκληρο μπορεί να πει κανείς το έργο του Προύστ. "Όταν ή θύμηση είναι αποτέλεσμα μιας διανοητικής προσπάθειας, μιας βούλησης, το περιεχόμενό της είναι καθαρά θεματικό. Είναι μια νεκρή αναπαράσταση, μια αφήγηση του εγώ που θυμάται στο εγώ που σκέπτεται. Τίποτα δεν αποκαλύπτει, τίποτα δεν ξαναπλάθει. Όταν, απεναντίας, κάποιες στιγμές, ή θύμηση έρχεται απρόσκλητη και μās κυριεύει, ανασταίνεται δλόκληρος ο περασμένος κόσμος με μιάν έναργεια καταλύτρα του χρόνου, με μιάν ένταση που εξαφανίζει κάθε συμβατική εικόνα και ξεσκεπάζει την αληθινή όψη προσώπων και πραγμάτων. Γιατί ο σύγχρονος έξωτερικός κόσμος, άνικανος να κεντήσει τη φαντασία, σφιγμένος στον κλοιό της συνήθειας, της ραθυμίας, της συμβατικής έντύπωσης, μās αποκλείει την αληθινή χαρά.

"Απ' αυτήν την υποκειμενική, τη σχετική αξία του έξωτερικού κόσμου, εκπορεύεται ή θεωρία του για το άδιαπέραστο και το πολυσύνθετο της προσωπικότητας και για τον έρωτα. Ο έρωτας είναι καρπός της αυταπάτης. Σημασία δεν έχει το πρόσωπο που τον προκαλεί. Η γυναίκα που θα συγκεντρώσει αποκλειστικά στο πρόσωπό της το έρωτικό φαινόμενο μπορεί να είναι άμορφη ή άσχημη, σύμφωνη ή μη σύμφωνη με το συνηθισμένο φύσραμο γούστο του έρωτευμένου. Φτάνει που ήρτε στην κατάλληλη στιγμή για να ένοσρκώσει τις αυταπάτες μās. Ο έρωτας είναι λοιπόν μια άνωμαλη κατάσταση που προκαλείται από ώρισμένες υποκειμενικές συνθήκες. Άσχετες με το πλάσμα που θα γίνει αντικείμενό του. Το αντικείμενο αυτό είναι τυχαίο. Κι' έπως μπορεί να ένοσρκωθεί στο πρόσωπο μιας άσχημης ή μιας άμορφης γυναίκας, έτσι μπορεί να φωλιάσει «κάτω απ' το κασέτο ενός τραμβαγιέρη» ή, θα λέγαμε έλληνοπρεπέστερα, κάτω απ' το φέσι ενός εύζωνα. "Όσο λοιπόν διαρκέστερες και βαθύτερες είναι οι αυταπάτες τόσο σφοδρότερο το έρωτικό πάθος. Γι' αυτό και δεν άντέγει στο γάμο που διαλύει τις αυταπάτες. Γι' αυτό και ή γυναίκα που προσφέρεται στο πορνείο, μη δημιουργώντας καμμιάν αυταπάτη, δεν μπορεί ν' αγαπηθεί ένω άν τήνε γνωρίζαμε έξωπορνικά θα μπορούσε να μās έμπνεύσει το σφοδρότερο πάθος.

"Η θεωρία αυτή—που άφινει άνέπαφο το μεγάλο μυστήριο γιατί έρωτευόμαστε με μιάν ώρισμένη γυναίκα και όχι με μιάν άλλη—δεν προσθέτει μεγάλα πράματα στη σταναλική αποκρυστάλλωση. "Ότι ο έρωτας δεν είναι συυφασμένος με το πρόσωπο που τον έμπνεί αλλά με το πρόσωπο που τον αισθάνεται είναι μια από τις λιγοστές αλήθειες που έχουν ληχθεί σ' αυτό το θέμα και που είναι χτήμα κοινό από πολλές δεκαετηρίδες. Την άπαντομυ άπειρες φορές στα πιό άπροσδόκητα βιβλία. Ουμώμυ εξαφνα μια περιεκτική και νοστιμώτη διατύπωση της: I. 'amour c'est l'idée qu'on s'en fait. Θα πιστεύατε πώς είναι παρμένη από ένα παληό διήγημα του... Κουρτλίν;

Τα έπιχειρήματα δε θάλειπαν σ' όποιον έπιχειρούσε να καταδείξει ότι ο Προύστ δεν εισάγει καινούργια φιλοσοφικά νοήματα, ότι ή φιλοσοφική του συγκρότηση δεν μπορεί να έμφανιστεί ως φιλοσοφικό σύστημα που διδάσκει μέθοδο, έπιδιώκει ώρισμένο σκοπό και καταλήγει σε συμπεράσματα. "Όσο κι' άν είναι καταπληχτική ή ψυχολογική του έξυδέρκεια δεν έργάζεται σε πρωτότυπα φιλοσοφικά δεδομένα. Έφαρμόζει και χρησιμοποιεί τα υπάρχοντα. "Όλες οι βασικές του ιδέες, άναγόμενες στην ουσιαστική τους διατύπωση, έχουν τη ρίζα τους άλλοι. Και γι' αυτό είναι καιρές που έπαψα να διαβάζω τον Προύστ προσδοκώντας να μώ αποκάλυψει καμμιά νέα φιλοσοφική ιδέα κοντά στις υπάρχουσες. "Άλλου άναζητώ, και βρίσκω και θαυμάζω άπερίόριστα τη βασική του πρωτοτυπία, την άσύγκριτη άμορφία του έργου του.

Μήπως στη θεωρία του περί τέχνης, στην αισθητική του; "Η προυστική άντιλήψη της ζωής, με την αιώνια άπογοήτεψη που μās καταδοκει παντού, θα μās έσπρωχνε σ' ένα αληθινό άδιέξοδο, απ' όπου δε θα μπορούσαμε να ξεφύγουμε παρά με την έλάχιστα φιλοσοφική λύση της αυτοκτονίας, άν δεν υπήρχαν εκείνες οι στιγμώδες, όπου ένα κομμάτι από τα περασμένα μās έρχεται αδόδρημα κι' εξαφανίζει το

πέρασμα του χρόνου και μās χαρίζει μια τέλεια εύδαιμονία. "Αν όμως άπερίσκοπτα θελήσουμε να παρατείνουμε αυτή τη μακκρότητα για να ξαναπλάσουμε το ίδιο αυτό περιστατικό, μέσα στις ίδιες έξωτερικές συνθήκες, που σήμερα μās γοητεύει με την αδόδρημη άνάμνησή του—ξαναβλέποντας έξαφνα τη γυναίκα που κάποτε έπιθύμησαμε, ή πλησιάζοντας πρόσωπα ή τοπεία που, από μακριά, μās είχαν σκλαδώσει με τη γοητεία τους—ετύς θα σκοντάψουμε στην ίδια άπογοήτεψη. Γιατί εκείνο που μās προσφέρει τις υπερχόσμια εύδαιμονες αυτές στιγμές δεν είναι ο έξωτερικός κόσμος αυτός καθαυτός αλλά ή αληθινή και άπροσδόκητη αναπαράστασή του μέσ' στην ψυχή μās. Ο μόνος λοιπόν τρόπος για να σταθεροποιήσουμε, ή έστω και μόνο να συγκρατήσουμε κάπως διαρκέστερα κοντά μās, τις φευγαλέες εκείνες στιγμές, το μόνο δηλαδή μέσο για να υπερνικήσουμε την αιώνια πίκρα που μās ποτίζει ή αδιάκοπη ροή των πάντων, είναι να καταπιαστούμε με την ιδανική αναπαράσταση των περασμένων αυτών' με άλλα λόγια να δημιουργήσουμε έργο τέχνης. Μόνο έτσι μπορούμε να μονιμοποιήσουμε τις έλάχιστες εκείνες στιγμές όπου ο κόσμος μās αποκάλυπτει την αληθινή του όψη.

Σκοπός λοιπόν της καλλιτεχνικής δημιουργίας θα είναι ν' άποδώσει με την κατάλληλη μορφή τα εύρήματα του νοι μέσα στο πέλαγος των έντυπώσεων, να έκφράσει δηλαδή την πραγματική ουσία του κόσμου, έπως αυτή μās παρουσιάζεται άφου ξεχωριστεί το παρεπόμενο απ' το ουσιαστικό, το γνήσιο απ' το συμβατικό. Το κυριώτερο γνώρισμα ενός έργου θεμελειωμένου σ' αυτή την προσπάθεια είναι ή αλήθεια. Το ύλικό του πηγάζει αποκλειστικά απ' τον έσωτερικό κόσμο του δημιουργού του, απ' την προσωπική έντύπωση. Ο καλλιτέχνης δε δημιουργεί αλλά ανακαλύπτει τα άποτυπώματα που άφινε εντός του το πέρασμα της ζωής. Το βιβλίο που γράφεται έτσι είναι το μόνο που τυπώνεται απ' εύθείας εντός μās. Το έργο που θα γεννηθεί απ' αυτήν την προσπάθεια δε θα μοιάζει με κανένα άλλο. Θα είναι πρωτότυπο, γιατί πρωτότυπη είναι ή αληθινή έντύπωση που το θεμελιώνει. Θα παρουσιάζει μιάν όψη του κόσμου καινούργια, που για πολλν καιρό θα προσκρούει στη συνηθισμένη μας άντιλήψη. "Ός που να φθαρεί ή παρθενία της, να γίνει κι' αυτή χτήμα κοινό και να πάει να προστεθεί στις άλλες όψεις του κόσμου που μās έχουν αποκάλυψει οι προγενέστεροι. Μά τότε βέβαια θ' άναφανεί ένας καινούργιος δημιουργός που θα ξαναπαράδει την ίδια όλη και θα τη μεταπλάσει. Γιατί ο κόσμος δε δημιουργήθηκε μονομιάς. Δημιουργείται κάθε φορά που έμφανίζεται κι' ένας πρωτότυπος καλλιτέχνης.

Κι' εδώ, έπως άλλοι, μās ξενίζει ή αποκλειστικότητα του Προύστ. Ούτε πολύ ούτε λίγο δίνει συνταγή, του ώραίου. Συνταγή, άλλωστε, αυτή καθαυτή, σχετικής μόνο πρωτοτυπίας, άφου ή θεωρία αυτή είναι στη βάση της διδασκαλίας του έμπρεσιονισμού. "Άλλ' άν ακολουθούσε ως με τις έσχατες συνέπειες αυτή τη θεωρία θα ξερίζωνε το μεγαλείωρο μέρος του έργου του. Γιατί το ύλικό που προσφέρει απ' εύθείας ή προσωπική έντύπωση, όσο κι' άν είναι πολύτιμο κι' άναντικατάστατο, δεν έπαρκει για την οικοδομή δλόκληρου έργου. Κοντά στις μετρημένες αλήθειες που μās αποκάλυπτουν τα γνήσια συναισθήματά μās δε θ' άρνηθούμε λοιπόν τόπο και στις άλλες που καταχτά μόνος ο νοις: "Άλλοιώς έφραζε ο δρόμος. "Έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος, ένας θεωρητικός συγκερασμός, για να περιληφθούν μέσα στη συνταγή του ιδανικού έργου όχι μονάχα συναισθήματα αλλά και νοήματα. Για ν' άποδειχθεί άκόμη μια φορά σέ τί άδιέξοδο οδηγούν οι αποκλειστικές αισθητικές θεωρίες.

Ο Προύστ πιστεύει ότι το ποιητικό στοιχείο είναι άναγκαστική συνέπεια της θεωρίας του. Πρόσωπα και πράματα, λέει, είναι βυθισμένα σ' ένα μυστηριακό σκοτάδι, απ' όπου θα τα φέριε στο φως της συνείδησης ή προσήλωση του δημιουργού στην αληθινή τους όψη. Αυτή ή έρευνα στα τριόρθα της ψυχής, ή προσπάθεια για να έκφραστούν τα άνέκφραστα, ή ταχτική αυτή συκοινωνία μεταξύ ύποσυνείδητου και συνείδητου είναι γεμάτη γλυκό μυστήριο και περιβάλλει την τέχνη με την άγνότερη ποίηση.

Ἡ Προῦστ πιστεύει λοιπὸν ὅτι ἡ θεωρία του εἶναι συνυφασμένη μὲ ποίηση. Ἄλλὰ κι' ἐδῶ μᾶς φαίνεται κάπως ἀθαίρητη ἢ βεβαίωση. Εἶδαμε πολλοὺς νὰ φαρμακεύουν ἐκστασιακὰ μέσα στὶς λίμνες τοῦ ὑποσυνειδήτου καὶ ν' ἀνεβάζουν μὲ περηφάνια κάτι πολυπόδες ἴσως «εἰλικρινεῖς» ἀλλὰ βέβαια ἐλάχιστα ποιητικοῦς. Καὶ εἶναι κατὰ βῆθος μεγάλη του μετριότητα νὰ ποδοῖ τὴν ἀπέραντη ποίηση ποὺ ξανοίγει τὸ ἔργο του ὅχι στὴν ἀσύγκριτη ποιητικὴ του φύση ἀλλὰ στὴ μέθοδός του, στὴν αἰσθητικὴ του, σὰ ν' ἔφτανε ν' ἀκολουθήσεις αὐτὴ τὴ μέθοδο καὶ νὰ ἐφαρμόσεις αὐτὴ τὴν αἰσθητικὴ γιὰ νὰ στήσεις ἔργο ὁμοίας ὁλκῆς.

Ἡ ποίηση ποὺ ἀναδίνει τὸ ἔργο τοῦ Προῦστ ξεφεύγει, σὰν κάθε ποίηση, τὴν ἀνάγκη. Εἶναι: μᾶλλον νὰ περὶ τῶν ἐξιδιαιτερώσεων τὰ συστατικὰ τῆς στοιχείου. Κι' ἂν κατορθώσεις νὰ τῶν δῶς, κι' ἂν εἰσχωρήσεις ὡς τὴν τελευταία λεπτομέρεια τοῦ μηχανισμοῦ τῆς, πάλι θὰ σοῦ λείπει τὸ κρισιμώτερο: ἡ πνοὴ ποὺ δίνει ζωὴ στὸ ἀψυχο ὄλκον, ἀσύλληπτη στὴν οὐσία τῆς σὰν τὴν ψυχὴ ποὺ δίνει ζωὴ στὸ σῶμα. Τὸ μόνον λοιπὸν ποὺ μπορούμε νὰ δοκιμάσουμε εἶναι ν' ἀντιληφθῶμε πῶς ἐξωτερικεύεται αὐτὴ ἡ ποίηση, ποῖα εἶναι τὰ μᾶγια ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ μᾶς κάνει νὰ νοιώσουμε τὸ ἄγγιγμα τῶν φτερῶν τῆς.

Ἀπὸ μᾶς ἀρχῆς, προτοῦ προφτάσει κανεὶς νὰ προσκαταλιστεῖ στὸ πολυδαίδαλο ἔργο τοῦ Προῦστ, ἀπορεῖ μὲ τὸ πλοῦτος καὶ τὴν ἐκταση τῆς εὐαισθησίας του. Δὲς κι' ἔχει συμπληρωματικὰ αἰσθητήρια ποὺ λείπουν ἀπ' τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τοῦ ἐπιτρέπουν ν' ἀδράχνη κραδασμοὺς τόσο ἐλαφροῦς ποὺ θὰ περνοῦσαν ἀπαρτήρητοι καὶ θὰ πῆγαιναν χαμένοι ἂν δὲν ὑπῆρχε ὁ τέλειος δέκτης τῆς εὐαισθησίας του. Ἀλλὰ τίς περισσότερες φορές—σύμφωνα μὲ τὴ βασικὴ του ἀρχὴ ὅτι ἡ ἐπέμβαση τοῦ νοῦ ἀλλοιώνει τὴν ἀρχικὴ μορφή ποὺ μᾶς δείχνουν τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα—δὲν ἐπιτρέπει στὴν ἐντύπωση ν' ἀποτυπωθεῖ στὴν ψυχὴ του μὲ τὴ σειρά ποὺ καθορίζει ἡ λογικὴ μᾶς γνώση τοῦ ἔξω κόσμου. Ἀναποδογυρίζει τὴν καθιερωμένη ἱεραρχικὴ τάξη, ἀρκεῖται νὰ στήσει τὸ δέκτη, κι' ἀφίνει ἔπειτα τὴν ἐντύπωση νὰ εἰσχωρήσει, ἢ καθεμιά μὲ τὴν πραγματικὴ σειρά τῆς χρονολογικῆς τῆς ἐμφάνισης.

Μιὰ ἄλλη πλευρὰ αὐτῆς τῆς εὐαισθησίας, ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει ν' ἀποτυπώνει ἀόρατες ὄψεις τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ θαυμαστὴ του δευδερκεια σὰν καταπίνεται μὲ τὴν παρατήρηση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Πιστὸς στὴν προσπάθειά του νὰ παραμερίζει τὰ πέπλα, ξεσκεπάζει τ' ἀναποκάλυπτα, τ' ἀνομολόγητα ἐλατήρια τῆς ψυχῆς, τσακώνει τὸ μυστηριακὸ ὄργανο τοῦ ὑποσυνειδήτου, εἰσχωρεῖ κατὰ βῆθος κάτω ἀπ' τὰ συσσωρευμένα στρώματα τῆς θεληματικῆς ἢ ἀθελῆς ὑποκρισίας, γιὰ ν' ἀποκομίσει λίγη ἀλήθεια, ἀπειρη ποίηση, πολλὰς φορές καὶ ἀνυπέροκλητη κωμικότητα. Τὸ βλέμμα, ὁ χαιρετισμός, τὸ γέλιο, ἡ ὁμιλία, τοῦ παρέχουν ἀνεξάντλητο ὄλκον γιὰ τίς ἀποκαλυπτικὰς παρατηρήσεις. Κανεὶς δὲ στάθηκε ὡς τώρα ἱκανὸς νὰ διαβάσει τόσο πολλὰ πράγματα μέσα σὲ μιὰ ἀπλή χειραφία, σ' ἓνα χάχανο, σ' ἓνα «τι» τῆς κουβέντας. Ἐπάρχει μέσα στὸ ἔργο του ὁλόκληρη πινακοθήκη ἀπὸ πρόσωπα ποὺ ἀναλλάσσουν ἓνα ἀπὸ ἄλλο χαιρετισμό. Μόνον στὸν ἓνα ἀπ' τοὺς 15 τόμους μέτρησα ὡς εἰκοσι: χειραφίες. Ὅλες διαφορετικῆς, ὅλες ἀποκαλυπτικῆς. Μ' αὐτὸν τὸν ἐπικίνδον ἐξοπλισμὸν κατορθώνει ὁ Προῦστ νὰ παρακολουθεῖ τοὺς περὶ ἀπόκρυφους κυματισμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ νὰ διαβάσει μέσα στὸν ἀνθρώπο, σὰ μέσα σὲ βιβλίον. Ὅταν πρόκειται νὰ ζητήσῃ τὴν πιθανὴν αἰτία μιᾶς ἐνέργειας, ἢ καὶ μιᾶς ἀπλῆς κουβέντας, θὰ λάβῃ ὅπ' ὅψη του ὅλες τίς πιθανὰς ἐκδοχὰς. Τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ Κᾶ Βερντυρὲν δηλώνει πῶς δὲν τῆς κόστισε διόλου ὁ θάνατος μιᾶς φίλης τῆς, ὁ Προῦστ προσφέρει στὴν ἐκλογὴ μὰς δεκαοκτώ πιθανὰ ἐλατήρια ποὺ μπορεῖ νὰ προκάλεσαν αὐτὴ τὴν ἀπλὴ δήλωση. Ἡ δευδερκεια σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔχει κάτι ποὺ ξεπερνᾷ τίς ἀνθρώπινες δυνατότητες καὶ σ' ἀφίνει σασιτισμένο, σὰ μπρὸς σὲ μιὰν ἀποκάλυψη.

Μαζὶ μὲ τὴν εὐαισθησία καὶ τὴν δευδερκεια, ὁ πλοῦτος τῆς φαντασίας εἶναι, ἄρα, ἓνα ἀπ' τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς μεγαλοφυΐας του. Ἡ λατρεία τῆς φαντασίας εἶναι, ἄλλωστε, στὴ βάση τῆς εὐνοοῦμενης θεωρίας του τῆς μνήμης. Γιατί τὰ παρόντα δὲν μᾶς ἱκανοποιοῦν; γιατί λείπει ἀπ' αὐτὰ ἡ φαντασία, ποὺ μόνον στὰ περασμένα ἔχει ἐλεύθερο τὸ πεδίο. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπ' αὐτὴ τὴ συμβολὴ τῆς φαντασίας στὴν ἀναδημιουργία τοῦ χαμένου καιροῦ, ὅσες φορές ὁ Προῦστ ἀφίνει τὴ φαντασία του ἐλεύθερη, ἀνοίγει νέους κρουνοὺς στὴν ἀστείρευτὴ ποίηση ποὺ πλημμυρίζει τὸ ἔργο του. Φτάνει νὰ θυμηθῶμε τίς ὄνειροπολήσεις ἐκεῖνες ὅπου τὸν ὀδηγεῖ ἡ φαντασία στὸ ἄκουσμα μερικῶν ὀνομάτων ὅπως τῆς Πάρμας, τῆς Φλωρεντίας, μερικῶν χωριῶν τῆς Νορμανδίας, τῶν Γερμάντων.

Τὸ ὄργανο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Προῦστ γιὰ νὰ μετατρέψῃ σὲ ἔργο τέχνης ὅλην αὐτὴ τὴν θαφίλια τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας καὶ τῆς εὐαισθησίας του, εἶναι ἡ ἀπαράμιλλη γαλλικὴ πρόζα, χυμμένη σὲ νέες φόρμες. Πλούσιο ὄλκον, πλούσια καὶ ἡ γλώσσα ποὺ τὸ ἐκφράζει. Τὸ λεξιλόγιό του δανεῖζεται ἄλλοις ἀπὸ τίς πρὸ ἐτερόκλητες σφαῖρες, βοτανικὴ, στρατιωτικὴ, ἀστρονομία, γιαντρικὴ, μὰ περισσότερο ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς τέχνης. Ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ τοῦ παρέχουν τὸ ἀφρονώτερο ὄλκον του. Ὁ λεκτικὸς αὐτὸς πλοῦτος εἶναι καταπληχτικὸς ὅταν ἀναλογισθεῖ κανεὶς ὅτι ἀντιστοιχεῖ σὲ ὁλόκληρους κλάδους τῆς ἀνθρώπινης σοφίας καὶ ὅτι ὁ χειρισμὸς του προϋποθέτει γερὴ γνώση τοῦ καθενός.

Ἀκόμη πρὸς καταπληχτικὰ εἶναι τὸ γράψιμό του, τὸ ὕφος καὶ ἡ σύνταξί του. Καταπληχτικὰ ἀλλὰ καὶ φυσικώτατα, γιατί ἀπορρέουν ἀναγκασιακὰ ἀπ' τὸ γενικώτερο σκοπὸ ποὺ ἐπιδιώκει. Κι' ἀλήθεια, γιὰ ν' ἀποδοθεῖ μιὰ ἐντύπωση μὲ ὅλα τὰ παρακολουθητέα ποὺ τὴ συνοδεύουν—τοπικὲς καὶ χρονικὲς συνθήκες, ψυχικὴ κατάσταση τῆς στιγμῆς, καιρικὲς ἐπιρροές, ἐπιδρομὲς τοῦ ὑποσυνειδήτου, λογιῶ-λογιῶ μικροπεριστατικὰ δευτερεύοντα ποὺ συμπληροῦν τὴν κεντρικὴ ἐντύπωση καὶ τῆς δίνουν τὸν ἀληθινὸ τῆς χαραχτήρα—ἔπρεπε νὰ σπᾶσουν οἱ μῆτρες τῆς κλασσικῆς γαλλικῆς πρόζας καὶ νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ φράση πολυσύνθετη, φιασμένη ἀπὸ πλῆθος παρεμπόμπου, ποὺ ἢ μιὰ νὰ ἐξηγεῖ, νὰ στηρίξει, νὰ δυναμώσει ἢ νὰ ἐξασθενίσει τὴν ἄλλη, ποὺ νὰ προχωρεῖ φειδωτὰ, ἀκολουθώντας τοὺς ἐλιγμούς τῆς φευγαλέας οὐσίας καὶ ποὺ νὰ κατορθώνει στὸ σύνολό τῆς νὰ φέρνει στὸ φῶς τῆς τέχνης ὅχι μιὰ νεκρωμένη κι' ἀπομονωμένη ψυχικὴ κατάσταση, μὰ ἓνα ζωντανὸ παλμὸ μὲ ὅλα τὰ ταυτόχρονα στοιχεῖα—συγγενικὰ ἢ ἀντιφατικὰ—ποὺ τὸν ἀποτελοῦν. Πολλὰς φορές λοιπὸν ἀναγκασιακὰ ἡ φράση φτάνει σὲ μᾶκρος ἀπίστευτο. Εἶναι μιὰ ποὺ περνᾷ τίς δυὸ πυκνοτυπωμένες σελίδες.

Ἡ πρωτοτυπία αὐτὴ σὲ ὕφος δὲν ἔχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὰ συνηθισμένα ἐπαγγελματικὰ «trucs» ποὺ ἀποσκοποῦν νὰ καταπλήξουν τὸν ἀναγνώστη. Δὲν πρόκειται γιὰ τολμηρὴ ἐξαφάνιση συνδέσμων ἢ ρημάτων, γιὰ ἐπιτηδεῖα ἀντιστροφῆς συγκριτικῶν ὄρων, γιὰ ἀπροσδόκητη τοποθέτηση μιᾶς λέξης ἐκεῖ ποὺ περιμένεις ἄλλη, καὶ γιὰ πορόμοιες ἐπιτηδεϊότητες καὶ ταχυδαχτυλογίαις ποὺ προσδίδουν στὴ φράση, ἐνὸς Μοράν καὶ τοῦ δικοῦ μᾶς Καστανάκη μιὰ κάπως ἐξεζητημένη πρωτοτυπία, μιὰ μᾶσκα εἰλικρινείας.

Ὁ Προῦστ δὲν ἀρκεῖται στὴν ἐπιφανειακὴ αὐτὴ τεχντροπία. Ἡ μᾶλλον δὲ/ πρόκειται κᾶν γιὰ τεχντροπία. Κάθε φράση ποὺ ἀφίνει ἀνοικτὸ τὸ δέκτη καὶ χαράζεται ἐντὸς του μιὰ ἐντύπωση, γιὰ νὰ τὴν ἀποδοῖσι μὲ ὅλη τῆς τὴ γνησιότητα χρησιμοποιεῖ τὴν ἀναπόφευχτη εἰκόνα ποὺ τοῦ παρουσιάζεται, τὴν ἀναγκαία «μεταφορά». Οἱ μεταφορὲς του ἔχουν τὴ σφραγίδα τῆς γνησιότητας, κι' ὅσο κι' ἂν σὲ ἐξαρτίσουν στὴν ἀρχὴ, εὐτὺς ὡς ἔρτης στὸν ἑαυτὸ σου βλέπεις κι' ἐσὺ ἐκεῖνο ποὺ σοῦ δείχνει ἡ φράση μὲ τὴν ἀναπόφευχτη—ὅσο κι' ἂν εἶναι, ἐπειδὴ εἶναι ἀπροσδόκητη—εἰκόνα. Ἐτοῖς πιτυχαίνει τὴ μόνη ἀληθινὴ, αὐθεντικὴ καὶ γνησία ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητας. Μονάχα ἡ μεταφορὰ μπορεῖ νὰ δώσει κάποιαν αἰωνιότητα στὸ γράψιμο, στὸ ὕφος. Αὐτὴ θ' ἀναπαρστήσει τὸ πολυπλοκὸ συναίσθηματικὸ

συγκρότημα που άντιπροσωπεύει ή κάθε στιγμή τής ζωής. Αύτη γίνεται άλυσίδα και δένει τήν παρούσα στιγμή με τή συνοδεία που σέρνει μαζί της ή άνάμνηση. Γι' αυτό και ή άφροντισιά στο ύφος, όσο κι' άν τήν δικαιολογούν μερικοί με τήν προσήλωση στήν ούσία, είναι έλάττωμα κείριο που χαντακώνει τό έργο τέχνης. "Έχω τή γνώμη ότι οι προυσιτικές μελέτες πρέπει νά στραφούν προς τήν έρευνα των «μεταφορών» του. Αύτες θ' άποκαλύψουν σ' δλη τήν έκτασή της τήν άπέραντη πρωτοτυπία του. "Απέραντη, γιατί εκδηλώνεται σέ όλα τά επίπεδα κι' όποιος μιά φορά βαφτιστεί σ' αύτή τήν πηγή, θέλει δέ θέλει, αναγκάζεται νάναθεωρήσει τις εικόνες που έχει χαράξει έντός του ή ράθυμη παραδοχή του συμβατικού κόσμου. Αύτες θ' άποκαλύψουν και τούς άμύθητους θησαυρούς τής ποιητικής αύτης ψυχής, τής τόσο γοητευτικά μοντέρνας και τόσο υπέρροχα κλασικής. Μοντέρνας, στήν ευγενικώτερη σημασία τής λέξης, όταν σημαίνει τήν καλλιτεχνική μετασείωση τής κάθε διανοητικής, αισθητικής κι' αίσθησιακής άνησυχίας του σημερινού ανθρώπου, τήν ξαφνική άποκάλυψη ένός καινούργιου κόσμου μέσ' στον παλμό. "Αλλά και κλασικής, γιατί άπ' τήν ποικιλία των προσώπων και τής σκηνοθεσίας προβάλλει μιά καθολικώτερη έννοια τής ζωής και τής τέχνης που άγγίζει τόν άνθρωπο κάθε έποχής και κάθε πολιτισμού.

Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ

ΚΑΙ

ΤΟ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΜΙΑΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΙΑΣ II.

"Η Μεγάλη Ίδέα, τό πολιτικό δόγμα τής άπελευθέρωσης και τής αναπλάσεως όλων των υποδούλων Έλλήνων, που κατοικούσαν στή Θεσσαλία, Ήπειρο, Μακεδονία, Θράκη, Μικρά Άσία και Νησιά, ήταν ιστορικώς βασισμένο και δυναμικώς πραγματοποιήσιμο, άν δέν άντιδροσαν σ' αυτό τά συμφέροντα των Δυνάμεων κι' άν τό Έλλαδικό κράτος δέν παρουσίαζε τήν άνεπάρκεια και τήν άδυναμία, που προηγούμενως είδαμε. "Από έθνολογική, γλωσσική κι' έκπολιτιστική άποψη, οι Έλληνες υπερείχαν όλες τις άλλες φυλές τής Βαλκανικής στή Μικρά Άσία είχαν έκτεταμένες, πολυπληθείς και πλουσιώτατες κοινότητες και κυριαρχούσαν, ως συμπαγείς μάζες, σ' όλα τά Νησιά. Συνεπώς τά 1844, όπότε οι Έλληνες έπιχείρησαν νά ξαναζωντανέψουν τή Μεγάλη Ίδέα, ό ύπόδουλος Έλληνισμός βρισκόταν στήν άκμαϊότητα στιγμή του. Οι Έλληνες δέν έδέσποζαν μόνον άπό άποψη πληθυσμού και πλούτου στις περιφέρειες, που προαναφέραμε, αλλά και κρατούσαν οικονομικώς όλους τούς δρόμους, όλα τά χάνια, όλους τούς λιμένες και γενικώς όλα τά έπίκαιρα έμπορικά σημεία άπό τό Βουκουρέστι μέχρι τή Θεσσαλονίκη κι' άπό τήν Όδησό μέχρι τό Κάιρο. "Ήταν τέτοια ή επίδραση, που προξένησε στους υποδούλους Έλληνες και γενικώτερα σ' όλους τούς βαλκανικούς λαούς ή επανάσταση του 1821, έδωσε τόσο θάρρος κι' αύτοπεποίθηση στο τόλμηρό κι' έπιχειρηματικό πνεύμα τους, τόσο ισχυροποίησε τήν ιδέα τής εθνικότητας, ώστε οι Έλληνες πατούσαν τά Βαλκάνια και τή Μικρά Άσία, σαν νάταν δικά τους. Οι σπουδαιότεροι, ψυχρότεροι κι' άντικειμενικώτεροι ξένοι, που περιηγήθηκαν κι' έγραψαν για τήν Όθωμανική τότε Αυτοκρατορία, άπροκάλυπτα μίλησαν για τήν άριθμητική υπεροχή, τήν οικονομική ευρωστία, και τόν έκπολιτιστικό όργασμό των υποδούλων Έλλήνων.

"Ο όξυδερκέστατος Urquart, πρώτος γραμματέας τής άγγλικής πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη, πούγραψε πολλά για τό κοινοτικό σύστημα των διαφόρων φυλών

της Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καθὼς καὶ γιὰ τοὺς πόρους της, κάθε ἄλλο παρά φιλέλληνας, παντοῦ διέκρινε τὸ τολμηρὸ, τὸ δραστήριο καὶ ἐπιχειρηματικὸ στοιχεῖο τῶν Ἑλλήνων καὶ προφήτεψε τὴν μελλοντικὴν κυριαρχία τους στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Οἱ Ἑλληνας, παρὰ τοὺς θριάμβους τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν μπορούσαν πιά νὰ κατακτήσουν μὲ τᾶρματα, οὔτε μὲ τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ μόνο μὲ τὸ ἐμπόριο. Καὶ τελείωνε, κλείνοντας τὸ περισπούδαστο καὶ σοφὸ ἔργο του μὲ τὰ ἑξῆς: «*Εἶδα τοὺς Ἑλληνας καὶ πατριώτας, καὶ ληστές, καὶ πειρατὰς καὶ στρατιώτας. Εἶδα νὰ τρώνε τὸ ψωμί τῆς ἐργασίας μὲ τὴν πικρία τῶν δουλευτάδων. Ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀρκαδία καὶ τὴ νέα Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Παιωνία, τὴ Λακία, καὶ τὴν Ἰλλυρία ὡς τοὺς βράχους τῆς Κρήτης καὶ μπορῶ ὑπεύθυνα νὰ συμπεράνω, πὼς οἱ Ἑλληνας εἶνε ὁ πιὸ εὐάγωγος, ἀλλὰ καὶ ὁ πιὸ δυσνόητος λαὸς τοῦ κόσμου. Παρ' ὅσες τὶς διαφορῆς, ποῦ παρουσιάζουν ἔχουν δυὸ μεγάλα προτερήματα: τὸν πόθο τῆς γνώσεως καὶ τὸν ἔρωτα τῆς κερδοσκοπίας*» (1) Ἀλλὰ μήπως καὶ ὁ στοιχαστικὸς Γάλλος πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη, ποῦ μελέτησε ἐπὶ χρόνια τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς, ὁ πολὺς Couseney, τὰ 1837, δὲν ὁμολογοῦσε καὶ αὐτὸς πὼς καύχημα ἔλων τῶν κατοίκων καὶ ἰδιῶς τῶν Βουλγάρων ἦταν νὰ τοὺς λένε καὶ τοὺς θυμᾶζουσε Ἑλληνας; (2) Τὰ ἴδια ξανάπαν καὶ οἱ δικηπρεπεῖς δημοσιολόγοι καὶ ἐπιστῆμονες Mathieu (3) καὶ Ubicini, ποῦ περιηγήθηκαν καὶ αὐτοὶ πολλὰς φορὲς τὰ Βαλκάνια καὶ παραδέχτηκαν τὴν ἀνωτερότητα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔγραψαν τὰ ἑξῆς: «*Υπερέχουν παντοῦ σήμερὰ τὰ πλουσιώτερα εὐρωπαϊκὰ σπύτια, τὰ καλλίτερα χάνια καὶ τὰ σπουδαιότερα σχολεῖα διατελοῦνε κάτω ἀπὸ τὴν διεύθυνση καὶ τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων. . . Ὅπου καταπαύει ἡ ἑλληνικὴ ἐπιρροὴ ἐκεῖ ἀναφαίνεται ἡ βαρβαρότητα*» (4) Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Cyprien Robert, ὁ πρῶτος φιλοβούλγαρος συγγραφέας, ποῦ περιηγήθηκε τὰ Βαλκάνια παντοῦ, στίς σελίδες ποῦγραψε στὴν «*Ἐπιθεώρηση τῶν Δύο Κόσμων*» ἀναγνώριζε τὴν ὑπέροχη θέση τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁμολογοῦσε πὼς οἱ ἄλλες φυλὲς τείνουν σὲ νὰ τοὺς μιμοῦνται καὶ ἀφομοιώνονται μαζί τους (5) Ἦταν τὰ καλὰ ἐκεῖνα χρόνια, ποῦ δὲν εἶχε ἀκόμη παρουσιασθεῖ ἡ πανσλαβιστικὴ προπαγάνδα στὰ φανερά καὶ ἡ Φιλιππούπολι δὲν εἶχε κανένα Βούλγαρο, καθὼς καὶ ἡ Ἀδριανούπολι καὶ τὸ Μοναστήρι δὲν φιλοξενοῦσε κανένα Σέρβο. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀριθμοῦσε, κατὰ τοὺς μετριοτέρους ὑπολογισμοὺς, δύομισι ἑκατομμύρια ὑπηκόων Ἑλλήνων τὰ 1850 (6). Ἀλλὰ τὰ δύομισι αὐτὰ ἑκατομμύρια ἰσοδυναμοῦσαν μὲ μιὰ μεγάλη δύναμη. «*Ἄν ποτὲ ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία μεταβαλλόταν σὲ κράτος Ἑλληνικὸ, ἔγραφε ὁ κόμης Leuture, ἐπὶ χρόνια πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν Κωνσταντινούπολη, θὰ γινόταν σὲ τριάντα χρόνια μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες δυνάμεις τοῦ κόσμου*» (7).

Στὸν ὑπόδουλο Ἑλληνισμὸ πρέπει νὰ περιλάβουμε καὶ τὴ συμπαγέστερη τότε ἑλληνικὴ περιφέρεια, τὴν Ἐπτάνησο, ποῦ διαδιοῦσε κάτω ἀπὸ ἄλλες πολιτικὲς συνθήκες καὶ ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ πολιτισμένα καὶ προαγμένα κοινωνικῶς διαμερίσματα τῆς Εὐρώπης (8) Καὶ δὲν ἀμφισβητοῦμε τὴν ἐπίδραση τῶν Βενεταίων πάνω στὴν κοινωνικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ σύνθεση τῆς Ἐπτανήσου, ἀλλ' ἔταν μελετήσουμε κάπως βαθύτερα τὴν ἱστορία της θὰ δοῦμε πὼς ἡ ἐπίδραση ἐκείνη ἦταν σχετικὴ καὶ πὼς στὴν Ἐπτάνησο ὁ ξενισμὸς μεταβλήθηκε σὲναν ἰδιόρρυθμο ἑπτανησιακὸ πολιτισμὸ, ποῦ συμβάδιζε περισσότερο μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα παρά μὲ κείνα τῆς Ἀνα-

τολῆς. Δὲν ἐπιμένουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ, ποῦ χρειάζεται εἰδικὴ ἀνάπτυξη. Κατὰ γενικὴ κρίση τῶν περιηγητῶν καὶ τῶν ἀξιολογητέων συγγραφέων, οἱ Ἐπτανήσιοι ἦταν οἱ πιὸ προηγμένοι Ἕλληνες. Οἱ Ἐπτανήσιοι ἔχι μόνο ἐσχημάτισαν τὴν πρώτη ἀνεξάρτητη ἑλληνικὴ πολιτεία τὴν «*Ἰόνιο Πολιτεία*» τὰ 1800, ἀλλὰ καὶ ὕστερα, ὅταν παραδόθηκαν στοὺς Ἀγγλους, μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Παρισιῦ τὰ 1815, (1) ἔδειξαν πὼς ἦσαν οἱ ἀδολώτεροι, φανατικώτεροι καὶ θαρραλεώτεροι Ἕλληνας. Παρὰ τὶς ἀπάνθρωπες διώξεις τῶν Ἀγγλων, πλείστοι ἔσοι πήραν μέρος στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21 καὶ διέπρεψαν ὡς στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ στὸν ἀγῶνα. Ἀλλὰ καὶ ὕστερα πρόσφεραν στὸν Ἑλληνισμὸ ὕψιστες ἐκδουλεύσεις. Ὅταν ἀκόμη τὸ Ἑλλαδικὸ Κράτος βρισκόταν στὴν ἐμβρυώδη καὶ πρωτόγονη ἐκείνη κατάσταση, ποῦ προηγουμένως εἶδαμε, ὅταν παράδερνε μέσα στὸ χάος τῆς βαβερικῆς παραζάλης, πρῶτοι οἱ Ἐπτανήσιοι κατέβηκαν στὴν Ἑλλάδα, ὡς ἀνώτεροι ὑπάλληλοι, ὡς ἐκπαιδευτικοὶ καὶ δικαστὲς καὶ ὀργάνωσαν πολλὰς ὑπηρεσίες. Ἐκεῖ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καλλιεργήθηκε σὲλα τὰ πεδία καὶ πλείστοι ἐξοχοὶ ποιητὰ καὶ λόγιοι ἔθεσαν τὰ θεμέλια τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐκεῖ ἡ ἐπιστῆμη πρῶτα μυσταγωγήθηκε (2). Ἐκεῖ γενικώτερα ἡ ἔθνικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση ὑπῆρξε ἀκμαία καὶ πραγματικὰ συγχρονισμένη σὲλους τοὺς κλάδους. Ἡ πρωτοποπορεία τῆς Ἐθνότητος δὲν βρισκόταν στὴν Ἀθήνα ἦταν στὴν Ἐπτάνησο γιὰ μακρὸ διάστημα. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἀγῶνες τῶν Ἐπτανησίων γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου, γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν ἐκλογῶν καὶ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα, κατέπληξαν ἔχι μόνο τοὺς Ἀγγλους, ἀλλὰ καὶ τὴν Εὐρῶπῃ δλόκληρη (3) Παρὰ τὴ φανατικὴ καὶ σατανικὴ ἀντίδραση τῶν Ἀγγλων (4) καὶ τῆς ἐπιτόπιας Καμαρίλλας τῶν ἀρχόντων, ποῦ ζητοῦσαν νὰ καταπνίξουν τὴν ἔθνικὴ φωνὴ καὶ νὰ μονιμοποιήσουν τὸ καθεστῶς τῆς προστασίας (5), ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἐπτανήσου τελειωτικὰ θριάμβευσε (6). Ἀνέδειξε τὴν Ἐπτάνησο ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν κέντρο τῆς Ἐθνότητος καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐξημερωμένα μέρη τοῦ κόσμου κατὰ τὰ πενήντα πρῶτα χρόνια τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα (7). Δυστυχῶς ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἀπέναντι Ἰταλίας, ἂν καὶ ἀριθμοῦσε διακόσους χιλιάδες, ζοῦσε ἐντελῶς ἰδιόρρυθμα καὶ δὲν ἔδειξε τὴν ἴδια δραστηριότητα μὲ κείνο τῆς Ἐπτανήσου. Ὑπῆρξε πολὺ στατικός. Ἀλλ' ἐκεῖ ἀντιμετώπιζε ἄλλα προβλήματα: τὴ φανατικὴ προπαγάνδα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ, τὸ σπουδαιότερο, τὴν ξηρότητα καὶ τὴν ἀφορία τοῦ ἐδάφους. Εἶνε τὸ μόνο σημεῖο τοῦ Ἐξωτερικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ποῦ παρέμεινε στάσιμο καὶ δὲν ἔδειξε τὴν ἐργιῶδη ζωτικότητα τῶν ἄλλων μερῶν.

Καὶ πραγματικῶς τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ τῶν κοινοτήτων τοῦ Ἐξωτερικοῦ, γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Ρωσσίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἄνω Ἀνατολῆς; Ἡ ἑπανάσταση τῶν Ἑλλήνων εἶχε δέσει φτερὰ στοὺς ἀπομακρυσμένους ἐκείνους ἀποίκους. Τοὺς εἶχε τονώσει τὸ φρόνημα, τοὺς εἶχε ἠλεκτρίσει τὴ δραστηριότητα. Ὀκτακόσιες καὶ πλέον χιλιάδες Ἑλληνας ἦσαν ἐγκαταστημένοι στὴ νότια Ρωσία, στὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ στὸν Καύκασο (8), ποῦ κρατοῦσαν οικονομικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἀπέραντες περιοχὲς. «*Ἡ Μαύρη Θάλασσα, τόνιζε ὁ Ρώσος ὑπουργὸς τὰ 1850, δὲν ἀνήκει στὴ Ρωσία: εἶνε λίμνη ἑλληνικὴ*». Ἐκατοντάδες μικροαποικίες, καθὼς καὶ μεγάλες πόλεις, ὅπως ἡ Ὁδησσός, τὸ Νικολάϊ καὶ πολλὰς ἄλλες διεπαιχμένες στὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας περιέκλειαν τὰ παράλια καὶ κατεῖχαν τὰ ἐπικαιρότερα ἐμπορικὰ σημεῖα. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦταν ἡ

(1) Urquard: La Turquie et ses Ressources—1836 τόμ. Β' σελ. 250.

(2) Couseney: Voyage dans la Macédoine—1837 τόμ. Α' σελ. 76.

(3) Mathieu: La Turquie et ses différents peuples τόμ. Β' σελ. 125.

(4) Ubicini: Lettres sur la Turquie—1853 τόμ. Β' σελ. 175.

(5) Cyprien Robert: Revue des deux Mondes τόμ. XXXI σελ. 405 καὶ ἑξ.

(6) Ε. Στάμφορντ: Ἐθνολογικὸς Χάρτης τῆς Τουρκίας—1877 σελ. 27.

(7) C. de Leuture: La Turquie et les États Musulmans—1856 σελ. 81.

(8) C. Napier: The Colonie—Ionian Islands—London 1833 σελ. 38.

(1) N. Bulgari: Les Sept-Iles Ioniennes et les Traités. Paris—1895.

(2) Π. Χιώτη: Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα τόμ. 6ος (πνευματ. κατάσταση).

(3) F. Lenormant: La Question Ionienne—Paris 1862.

(4) Ἀνωμόμου: (Φατσέα) Οἱ Ἀγγλοὶ εἰς τὴν Ἐπτάνησον—1849 σελ. 112.

(5) Η. Τ. Ἰκνωδάτου: Ἡ Δεκακαπλία καὶ ὁ ἥρωας αὐτῆς—1872.

(6) Δ. Ἰβρωμένου: Ὁ ὑπὲρ ἀποκαταστάσεως Ἀγῶν τῆς Ἐπτανήσου 1889.

(7) F. Whittingham: Four years in the Ionian Islands—1861 Α' σελ. 236.

(8) Ι. Καλφόγλου: Οἱ Ἕλληνας ἐν Καυκάσῳ—Ἀθήναι 1908 σελ. 160.

κοινή γλώσσα όλων των παραλιών⁽¹⁾. Οι Έλληνες καπετανέοι, όταν έμπαιναν στη Μαύρη Θάλασσα, νόμιζαν πως πλέαν σε θάλασσα καθαρώς ελληνική και πως μετέφεραν έμπορεύματα από ελληνικές χώρες· «τό πλείστον του της Αζοφικής έμπορείου οι Έλληνες διενθύνουσι από του Ταϊγανίου μέχρι Βλαδικαυκάσου και μέχρι Νοβοροσιόνκας καθ' άπαντας τους σιδηροδρομικούς σταθμούς, Έλληνας εν τω έμπορίω συναντῶντες»⁽²⁾· «Αλλ' ἔχει μόνο στα παράλια παρουσιάσους (αὐτὴ τὴ δραστηριότητα οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες ἀλλὰ καὶ ἀνὰ τὰ μεσόγεια, πολλὰς πόλεις εἶχαν πλείστους Έλληνες καὶ περισσότερα ἔμπορικὰ καὶ τραπεζικὰ καταστήματα. Ἡ Νίζνα, ἡ Πουλτάβα, ἡ Μόσχα καὶ πολλὰς ἄλλες πόλεις εἶχαν πολυπληθεῖς Έλληνες καὶ σχολεῖα καὶ γυμνάσια. Οἱ μεγαλύτερες τράπεζες στὴ Ρωσία μέχρι τὰ 1850 ἦσαν στὰ χέρια τῶν Έλλήνων, καθὼς καὶ τὸ ἔμπόριο τῶν σιτηρῶν. Οἱ Καπλάνηδες, οἱ Ζωσιμάδες, οἱ Μαρκολῆδες, οἱ Ριζάρηδες, οἱ Βόζαι, οἱ Βαρβάκηδες καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἶχαν συγκεντρώσει στὰ χέρια τους δεκάδες ἑκατομμύρια ρούβλια, πὺ διέθεσαν ἢ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση γιὰ τὴ σύσταση σχολείων ἢ κατόπιν γιὰ τὴ ἠθικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἑλλάδος»⁽³⁾.

Ἄλλ' ἂν στραφοῦμε καὶ στὴν Αἴγυπτο θὰ συναντήσουμε καὶ ἐκεῖ τὴν ἴδια κατάσταση: κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ζοῦσαν καὶ πρόκοβαν διακόσιες χιλιάδες Έλληνες, ἔχοντες καὶ αὐτοὶ στὰ χέρια τους ὄλο σχεδὸν τὸ ἔξαγωγικὸ ἔμπόριο. Πρὸτου καταλάβουν οἱ Ἄγγλοι τὴν Αἴγυπτο καὶ πρὶν ἔπαυσε ἡ δὲ συστηματικὸς διωγμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔμπορικοῦ στοιχείου στὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους ἐπιχειρηματίες καὶ τραπεζίτες, ὁ Ἑλληνισμὸς ἦταν ὁ κύριος οἰκονομικὸς παράγοντας τῆς Αἴγυπτου⁽⁴⁾. Οἱ μεγάλες περιουσίες τοῦ Ζηζίνια, τοῦ Τσιότσα, Στουρνάρα, Χωρέμη, Ζερβουδάκη, Ἀβέρωφ καὶ πολλῶν ἄλλων σχηματίστηκαν στὴν Αἴγυπτο καὶ διατέθηκαν τόσο γιὰ τὴν συγκρότηση τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους, ὅσο καὶ στὴν χώρα τῶν Φαραῶν, ὅπου μέχρι σήμερα φαντάζουν τὰ ἀγαθοεργὰ ἱδρύματα τῶν Ἑλλήνων χορηγῶν. Ἑλληνικὰ κεφάλαια πολὺ συνέβαλον καὶ γιὰ τὴν τομὴ τῆς διώρυγος τοῦ Σουέζ⁽⁵⁾. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Αἴγυπτου δὲν ἐκυριάρχησε μόνον στὶς μεγάλες πόλεις ἀλλὰ στὶς δευτερεύουσες ἔμπορικὲς ἀρτηρίες, στοὺς δρόμους, στὰ χάνια καὶ στ' ἄλλα κέντρα, σ' ἐλόκληρη τὴν Αἴγυπτο καὶ ἐπεξετάθη κατόπιν μέχρι τὴν Ἀβυσηνία καὶ στὰ νοτιώτερα τῆς Ἀφρικῆς. Καὶ δὲν ἦταν μόνον μιὰ οἰκονομικὴ δύναμη στὴν χώρα τῶν Φαραῶν, ἀλλὰ καὶ ἕνας μεγάλος ἐκπολιτιστικὸς παράγοντας, πὺ συνέλεξε πολὺ καὶ στὴν κοινωτικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ ἀνύψωση τῆς Αἴγυπτου. Ἰδίως πρὶν καταλάβουν οἱ Ἄγγλοι τὴν Αἴγυπτο καὶ δώσουν σ' αὐτὴν τὴ μεγάλη γεωργικὴ, οἰκονομικὴ, καὶ ἐκπολιτιστικὴ ὠθηση, οἱ Έλληνες ἦσαν τὰ μόνον συγχρονισμένα καὶ προηγμένα στοιχεῖα τῆς.

Πολὺ μεγαλύτερη ἐπίδραση παρουσιάζει ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν Αὐστρία. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα ἔγκαταστάθηκαν ἐκεῖ πολλὰς οἰκογένειες, πὺ μὲ τὸ χρόνον ἀξήθησαν καὶ μὲ νέους ἀποίκους, ὥστε κατὰ τὰ 1845 οἱ Έλληνες τῆς Αὐστρουγγαρίας ἀνέβηκαν στὶς τετρακόσιες χιλιάδες. Εἶχαν πλουσιώτατες κοινότητες, σχολεῖα, περισσότερα ἀπὸ πενήντα, σὲ διάφορες πόλεις, κατὰ τὴν ἐπίσημη στατιστικὴ τοῦ Ὑπουργείου τῆς παιδείας⁽⁶⁾ καὶ ἔμπορικὰ, καὶ τραπεζικὰ καταστήματα, πὺ κατώρθωσαν νὰ δεσπόσουν κυριολεκτικῶς στὴν οἰκονομικὴ καὶ βιομηχανικὴ ζωὴ τῆς Αὐστρίας. Τέτοια ὑπῆρξε ἡ ἐπίδραση τῶν Ἑλλήνων ἔμπόρων, τραπεζιτῶν καὶ βιομηχάνων στὴν Αὐστρία, ὥστε πολλοὶ ἐπιστήμονες ἀφίερωσαν εἰδικὲς μονογραφίες γιὰ τὴ συμβολὴ τους στὴν ὄλη οἰκονομικὴ ἀνθιση τῆς Αὐστρίας⁽⁷⁾. Ἐκεῖ συγκέντρωσαν τεράστιες περιουσίες οἱ Καπετανάκηδες, οἱ Δαρθάρις καὶ οἱ Ράλληδες. Ἄλλ'

ὄλους τοὺς ξεπέρασε ὁ μέγας οἶκος τοῦ Σίνα, πὺ σημείωσε σταθμὸν στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Αὐστρίας⁽¹⁾. Οἱ μεγαλύτερες τραπεζικὲς καὶ βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις τῆς Χώρας ἐκείνης τροφοδοτήθηκαν κυριολεκτικῶς ἀπὸ τὸν οἶκο Σίνα. «Ὁ ἔν Ἀδ-στρία σήμερον μέγας ἔμπορικὸς οἶκος τοῦ Σίνα, ἔγραφε τὰ 1845 κάποιος εἰδικὸς, ἐργολαβεῖ γιγάντια ἔργα τῆς βιομηχανίας τοῦ αἰῶνος μας. Κτίζει μεγάλους σιδηροδρόμους, οἰκοδομεῖ γεφύρας ἐπὶ τοῦ ρεύματος τῶν μεγίστων ποταμῶν τῆς Ἐδρώτης καὶ πρῶτος δοκιμάζει νὰ συζεύξῃ τὰς δύο μακρὰν διειστώσας γεφύρας τοῦ καταπληκτικοῦ Ἰστρου. Ἐπιχειρεῖ ἔργα γιγάντια καὶ ἀθάνατα»⁽²⁾. Μὲ τὶς ἴδιες ἐνθουσιώδεις λέξεις θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρίσει κανεὶς καὶ τὸν οἶκο Ράλλη στὴν Ἀγγλία, ἂν καὶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν εἶχε πάρει τὴν τεράστια ἐπέκταση καὶ εὐρωστία, πὺ παρουσίαζε κατὰ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα. Ὑπῆρχαν ὅμως ἄλλοι ἐπίσης μεγάλοι ἐπιχειρηματίες Έλληνες στὴν Ἀγγλία, ὅπως ὁ Ἐένος, πὺ πρῶτος σύστησε τὴν πρώτη ἀτμοπλοῖα ἢ συγκοινωνία μεταξὺ Ἐδρώτης καὶ Ἀμερικῆς⁽³⁾, οἱ Φραγκόπουλοι, οἱ Ἀργέντηδες, οἱ Βαλλιάνοι, καὶ πολλοὶ ἄλλοι μὲ κεφάλαια πολ- λῶν ἑκατομμυρίων λιρῶν.

Ἄλλὰ σὸ ποιοδὴποτε σημείο τοῦ κόσμου καὶ ἂν στρεφόνταν κανεὶς θὰ συναντοῦσε τοὺς Έλληνες καὶ τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες νὰ πρωταγωνιστοῦν στὸ κοινω- νικὸ, στὸ οἰκονομικὸ καὶ ἐκπολιτιστικὸ πεδίο. Στὴν Ἰσπανία ἴδρυσαν πολλὰς κοινότητες στὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα, πὺ διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα⁽⁴⁾. Στὴ Νότιο Γαλλία ἔβρισκομε ἀκριατὸ Ἑλληνισμὸ μ' ἐπὶ κεφαλῆς τὴν κοινότητα τῆς Μασσαλίας. Στὸ Μαρρόκο ἐπίσης ἔγκαταστάθηκαν πολλοὶ. Στὴν Βόρειο Ἀμερικὴ καὶ στὴν Αὐστραλία συναντοῦμε πολλὰς μικρὰς κοινότητες τὰ 1848. Ἄλλὰ τὸ συγκινητικώτερο σημεῖο τῶν Κοινοτήτων τοῦ ἔξωτερικοῦ παρουσιάζουν ἐκείνες, πὺ ἱδρύθηκαν στὴν Ἄπω Ἀνατολή. Πρῶτὴ ἡ Καλκούτα δέχτηκε ἀποίκους Έλ- ληνας τὰ 1765⁽⁵⁾ καὶ ἐκεῖ ἔζησε καὶ ἔδρασε ἕνας ἀπὸ τοὺς διασημότερους Ἰνδολό- γους ὄλων τῶν ἐποχῶν, ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Γαλανός⁽⁶⁾. Τὴν ἴδια ἐποχὴ βρί- σκουμε πολλὰς καὶ ἀκριατὲς κοινότητες στὴν Κίνα καὶ ἰδίως καθ' ὄλη τὴν ἔκταση τῶν οὐρανοῦ τειχῶν, ὅπου ἐνεργοῦσαν ἀποκλειστικῶς τὸ ἔμπόριο μεταξὺ Σιδηρίας καὶ Κίνας⁽⁷⁾. Στὸ Σιάμ συναντοῦμε ἄλλες κοινότητες ἀγνωστο πῶς σχηματισθεῖσες. Στὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα οἱ Έλληνες κρατοῦσαν τὸ ἔμπόριο στὰ χέρια τους, καθὼς καὶ στὸν Περσικὸν κόλπον. Τέτοιοι ἦσαν ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, ὥστε, ὅταν ἔμαθαν τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ὀκτακόσιοι νέοι ἔγκατέλειψαν τὰ βῆθη ἐκείνα τῆς Ἀσίας καὶ πεζοί, ὄχι καραβάνι, ὤδρυσαν πρὸς τὴν Ἐυρώπη, γιὰ νὰ πολε- μήσουν! Λίγοι ζήσαν καὶ ἐφῆσαν στὴ Ρωσία, ὅστερα ἀπὸ μαρτυρικὲς περιπέτειες καὶ πορεία ἐνὸς ὀλόκληρου χρόνου! Κι' ὅμως τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔπος τὸ ἀγνόησε τε- λείως ἡ νεοελληνικὴ ἱστορία... Ἰδίως ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν ἀπομακρυσμένων ἐκείνων ἀποίκων διατηρήθηκε καὶ αὐξήσε μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ ἔμπόριο τῆς Ἀσίας ἐνεργοῦσαν οἱ Έλληνες, καὶ οἱ Έλληνες ὑπῆρξαν οἱ πρωτο- πόροι πὺ ἀνοίξαν τὰ μάτια στοὺς Ἐυρωπαίους γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση τῶν πλουτοφόρων ἐκείνων μερῶν τῆς μακρυνῆς Ἀσίας.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ἀνεπιηρέαστοι ἀπὸ κάθε ἐθνικιστικὴ πρόληψη, πῶς ἕνα ἀπὸ τὰ συγκινητικώτερα καὶ θαυμαστότερα ὄχι μόνον τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐυρώπης τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα, ὑπῆρξεν ἡ σύσταση, ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ δαίμονια δράση τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Χωρὶς καμμιά

(1) Κ. Παλαιολόγος: Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Ρωσίᾳ—Ἀθήναι 1920.

(2) Ε. Κυριακίδης: Ἱστορία Συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ—1892 τόμ. Β' σελ. 612.

(3) Λαμπρίδης: Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἀγαθοεργημάτων, τόμ. 1—2—1881.

(4) Ἀνώμωμοι: Ὁ Διωγμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐν Αἴγυπτῳ. Μασσαλία—1881.

(5) Ἀνώμωμοι: Mémoire sur la Communauté d'Alexandrie—1862.

(6) Α. Δημητρακοπούλου: Προσθήκαι καὶ Διορθώσεις κτλ. Τεργεστὴ 1871 σελ. 28.

(7) Α. Peer: Die Griechischen Kaufleute in Wien—1888 σελ. 9.

(1) Ἐμ. Κοκκίνου: Λόγος Ἐπιμνημόσυνος εἰς Σίνα—1876 σελ. 10.

(2) Α. Παλατιδίου: Ἰπόμνημα περὶ τῆς Ἑλλήν. Κοινοτήτος—Βιέννη, 1845 σελ. 31.

(3) M. Duvray: Les Grecs Modernes—Bruxelles, 1862 σελ. 8.

(4) G. Scandella: Gennt Istorici ai Popoli Greci del Iberia, 1847.

(5) Α. Τανταλίδης: Ἰνδικὴ Ἀλληλογραφία—Κων/πολις 1847.

(6) Ἰ. Γεναζίδου: Δημήτριος Γαλανός, Ἰνδολόγος—Κων/πολις, 1908.

(7) Προκοπίου: Οἱ Έλληνες εἰς τὴν Ἄπω Ἀνατολήν—Ἀθήναι, 1928.

κρατική ένδραση, χωρίς καμιά έξωτερική υλική βοήθεια, με μόνη την πεποίθηση στον εαυτό τους και στο ριψοκίνδυνο της δράσεως, οι Κοινότητες έκεινες, καθώς και κείνοι που τις συντηρούσαν, κατόρθωσαν να επιβληθούν σ' όλα τα έπικαιρα σημεία του κόσμου. Κανένα έθνος δεν έχει να επιδείξει μια παρόμοια σελίδα στην ιστορία του. "Όθεν δικαίως ο Duvray έγραψε, χαρακτηρίζοντας τα 1859 τη δράση των κοινοτήτων του "Έξωτερικού κι' ιδίως των προσώπων, που τις διηύθυναν: «Σήμερα το εμπόριο του αιταρίου του Λονδίνου βρίσκεται αποκλειστικά στα χέρια των "Ελλήνων. Στο Μάντσεστερ και στο Λίβερπουλ όλη η βιομηχανία με την Ανατολή και τις "Ινδίες γίνεται δια των "Ελλήνων και τα πρώτα εμπορικά σπύτια της Καλκούκας είναι σπύτια ελληνικά. Μασσαλία, Τριέστη, Λιβόρνο, Αλεξάνδρεια, Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη, Σύρα, "Οδησός Ταγκάρογ είναι τα κέντρα του εμπορίου των "Ελλήνων, που εκτείνεται μέχρι την "Αμερική και μέχρι την Αδοιβαλία» (1). Κι' ο μισέλληνας Strangfort, διάδοχος πρεσβευτής της "Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη, που μελέτησε συστηματικά και λεπτομερέστατα τους Ρωμηούς, όμολογούσε πως οι "Έλληνες του "Έξωτερικού, ήταν βρεθεύον άνάμεσα σε λαούς πρακτικούς, υπερτερούν κι' αυτούς τους εύφύστερους εμπόρους του κόσμου, τους Σκώτους. Μαζί με την πονηριά, έλεγε, συνδυάζουν και την εύφυα και το ριψοκίνδυνο, ενώ τους "Ελληνας της ελεύθερης Ελλάδας, χαρακτηρίζει ως νωθούς και στερημένους κάθε πρωτοβουλίας, ως «έθνολογικά φαινόμενα» (2). Κι' είχε δίκιο. Παρέμεναν στ' Ρωμαίικο μόνον οι άλλοιθωροι της σκέψης, οι πολιτικοί κι' οι άνάγχοι της δράσεως, οι τοιμπολόχοι του προύπολογισμού... "Όσοι έννοιωθαν τον εαυτό τους γερά για να παλαίψουν μέσα στ' διεθνικό στίβο, έγκατέλειπαν την Ελλάδα και πήγαιναν στ' "Έξωτερικό, όπου η πέφταν ήρωικά ή νικούσαν στον Άγωνα της ζωής. Έτσι ο "Ελληνισμός του "Έξωτερικού άπορροφούσε τα ικανότερα στελέχη της ένθότητας.

Αυτή στη γενική της γραμμή, υπήρξε η δράση του "Έξωτερικού "Ελληνισμού μέχρι τα 1850. Ίσως η τεραστία του επέκταση να περιέκλειε την άποσυνθετική άδυναμία του. "Αλλά και στον αυστηρότερο κριτή δεν μπορεί να μην προξενήσει κατάπληξη το θέαμα αυτό της εξαίσιας εικόνας ενός διασκορπισμένου λαού, που κρατούσε ψηλά την ιδέα της οικονομικής υπεροχής του σ' όλα τα σημεία του κόσμου. Αυτή και μόνη η ιδέα των υποδούλων "Ελλήνων και των "Ελλήνων του έξωτερικού, εκτός της επιβλητικής άριθμητικής τους υπεροχής, νομίζουμε, πως μπορούσε να δικαιολογήσει τη Μεγάλη Ίδέα ως ιδέα ιστορικώς πραγματοποιήσιμη. "Αλλ' όπως κατά τους κλασσικούς χρόνους, ο Άρχατος "Ελληνισμός έχει να παρουσιάσει μια θαυμαστή κοινοτική κι' έκπολιτιστική όργάνωση με τη μάταιη προσπάθεια να συγκροτήσει Κράτος ένιατο — έτσι και κατά τη νέα του φυλετική συγκρότηση, ύστερα από τις μεσαιωνικές έπιμιζίες του, ο Νέος "Ελληνισμός μάταια προσπάθησε να συσσωματωθεί σε συστηματικό, πειθαρχημένο κι' όργανωμένο κράτος. "Όπως τονίσαμε και στ' προηγούμενο άρθρο μας, το ασθενέστερο σημείο του όλου "Ελληνισμού ήταν το "Ελλαδικό Κράτος.

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

(1) M. Duvray : Les Grecs Modernes—Bruxelles 1862 σελ. 3-4

(2) K. Τάκερμαν : Οι "Έλληνες της Σήμερον ("Ελλην. μετάφρ.)—1877 σελ. 127.

Ο ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ (1)

Στη μελέτη μου για το έργο του Παλαμά (*) και σ' ένα άρθρο μου δημοσιευμένο στην «Ελληνίδα», 1928, «Τι δημιούργησε ο Παλαμάς», ζήτησα να καθορίσω τι χαρακτηρίζει για την αντίληψή μου την ποίηση του Παλαμά και ποιά είναι η αξία της. "Ονόμασα τον Παλαμά οδηγό νομίζω ότι η λέξη όργωτης θα απέδινε πιστότερα τη σκέψη μου. "Ο Παλαμάς, σε μια εποχή που ο πνευματικός όρίζοντας είναι στην Ελλάδα έξαιρετικά περιορισμένος, άγγιξε τα περισσότερα από τα θέματα που άπασχολούσαν την παγκόσμια διανόηση, εκφράσθηκε με άναρίθμητες τεχνοτροπίες και μέσ' από ποικίλα μέτρα, κι' άγωνίσθηκε για τη δημοτική γλώσσα, που έστω κι' αν δεν την καλλίεργησε με λεπτή καλαισθησία, την πλούτισε σημαντικά, κ' έδειξε τις δυνατότητές της. Δυστυχώς η ψυχική και πνευματική του άνευχία έμεινε έντελώς ρηχή· ο νοός του κυνήγησε όλες τις ιδέες, αλλά καμιά δεν έμβασύθηκε, δεν διαπλάσθηκε, δεν άνανεώθηκε απ' αυτόν και δεν έγινε κτήμα του: δεν μπόρεσε ποτέ να εκλέξει άνάμεσα στις ποικίλες και συχνά άντιφατικές άπόψεις που του πρόσφεραν τα βιβλία που διάβαζε, δεν μπόρεσε να διαμορφώσει και να προβάλλει από μέσα του άποκρυσταλλωμένες πίστεις κι' άντιλήψεις. "Η ποίησή του έχει έτσι άνγκαστικά ένα χαρακτήρα ρητορικό· σε μερικά, λίγα του τραγούδια, κατόρθωσε βέβαια να έμφυσήσει έναν κελμό· αλλά τα περισσότερα ποιήματα του όγκοδέστατου έργου του στερούνται από συγκίνηση, από έξαρση, από αισθητική και λυρική άνάταση. "Ο Παλαμάς είναι τυπικά άντιπροσωπευτικός μιας διαθέσεως και μιας διανοήσεως άκαταστάλαχτης, της νεοελληνικής διανοήσεως που άπολυτρονόταν μόλις από την πίεση της σκλητιάς, και ζητούσε διψασμένα και σπασμοδικά να συγχρονισθεί, να συγκεντρώσει γνώσεις πριν αισθανθεί πως είναι ώριμη για να δημιουργήσει. "Ο Παλαμάς άνταποκρίθηκε στις αξιώσεις της εποχής του, μετέφερε στην Ελλάδα πολλές νατακτήσεις του πολιτισμένου πνεύματος, άνοιξε άπειρους όρόμους, άλλ' ο ίδιος δεν ξεπέρασε την εποχή του. Είναι ένας Δάσκαλος. "Αρκεί οι νέοι να άντιληφθούν ποιά είναι η πολύτιμη συμβολή του και ποιές οι τεραστίες του άδυναμίες, να ξεχωρίσουν τα σχετικά έλάχιστα έμπνευσμένα

(1) "Από το βιβλίο που έτοιμάζω «Το "Ελλ. Διήγημα και Μυθιστόρημα» κι' από το κεφάλαιο «"Ηθόγραφοι με κάποια άνάταση».

(*) K. Παλαμάς. "Αθήναι 1924

και καλλιτεχνικά ποιήματα του από το σωρό των άλλων, να καταλάβουν ότι ολος αυτός ο όγκος της εργασίας του είχε μόνον μια προεργασία, ότι ο ρασιοναλισμός του είχε ένα παράδειγμα προς αποφυγή, ότι συνήθως αναπτύσσει θέματα, ενώ ο Ποιητής δραματίζεται και δημιουργεί.

Δυστυχώς πολλοί κι' από τους νέους παρασέρνονται από την επιβλητική εμφάνιση του έργου του, εκλαμβάνουν την εύκολη κι' ανεξάντλητη ροή των στίχων του για ένα ηχηρό κι' δρμητικό ανάβλημα και φαντάζονται ότι ο Παλαμάς δικαιώνεται να κατακτήσει μια θέση ανάμεσα στους ποιητές με παγκόσμιο κύρος!

Στη μελέτη μου είχα αναφέρει ότι τη βιβλιογραφία γύρω από τη ζωή και την ποίηση του Παλαμά. Από τότε δεν έχει εκδοθεί καμιά αξιόλογη ανάλυση ή κριτική του έργου του. Κυκλοφορούν τακτικά μια σειρά από φυλλάδια με το γενικό τίτλο: «Για να γνωρίσουμε τον Παλαμά». Αλλά τα φυλλάδια αυτά γράφονται αποκλειστικά από θαυμαστάς που έχουν ως μοναδικό σκοπό να εκθειάσουν το έργο του. Δεν τὸ ἐξετάζουν καθόλου κριτικά· κ' έτσι οι μικρές τους μελέτες δεν έχουν ενδιαφέρον.

Οι τελευταίες ποιητικές συλλογές του Παλαμά δεν προσθέτουν επίσης τίποτε στο προηγούμενο έργο του. Ο Παλαμάς δεν ανανεώνεται, δεν εξελίσσεται και δείχνει ολοένα καταφανέστερα τα σημάδια μιας κούρασης. Τα εκλεκτά ποιήματα στην τελευταία του παραγωγή σπανίζουν ολοένα περισσότερο. Η θεματογραφία του γίνεται ολοένα πιο πολύλογη, πιο πεζή, πιο κουραστική κι' άνιαρή.

Νομίζω λοιπόν ότι δεν έχω τίποτε ουσιαστικό ν' αναθεωρήσω στη μελέτη μου για την ποίηση του Παλαμά, κι' ότι μπορεί εδώ να ξετινάσω μόνο το διηγηματογραφικό του έργο. Αυτό, εάν εξαιρεθεί το διήγημα «Ο Θάνατος του Παλληκαριού», συνολικά ύστερεί από το ποιητικό του. Λείπει, το επαναλαμβάνω, από τα περισσότερα ποιήματά του ή λυρική έκστατική διάθεση· δεν μετουσιώνουν και δεν προεκτείνουν τα μοτίβα τους· αλλά παρ' όλη τη σπουδαία και βασική αυτή έλλειψή τους, έχουν το προσόν ότι περιστρέφονται πάντα γύρω από άφθονα και πλούσια μοτίβα. Ο ποιητής Παλαμάς δεν κατάρθρωσε να εξαρθεί και να συλλάβει μ' έναν τρόπο προσωπικό, πρωτότυπο και εμπνευσμένο τα ανθρώπινα και καλλιτεχνικά προβλήματα, αλλά πάντοτε ενδιαφέρθηκε στην παγκόσμια κίνηση των ιδεών και ζητήσεων να τη διαδώσει και στην Ελλάδα. Ο διηγηματογράφος Παλαμάς έμεινε στο μεγαλύτερο μέρος του διηγηματογραφικού του έργου ένας άπλος, κοινότατος, αφηγηματικός ήθογράφος.

Δεν υπάρχει σ' αυτό τίποτε το παράδοξο. Ο Παλαμάς είχε πολύ περισσότερο ένας καθρέφτης παρά μια πηγή. Η άοριστία του έμμετρου λόγου επιτρέπει στον Ποιητή, κι' όταν ακόμα δεν έχει κάτι κατάδικό του να πρεβάλλει, να συνθέσει ποιήματα όχι βέβαια μεγαλέπνευστα κ' αισθητικά άρτια, αλλά που μπορούν να έχουν κάποιο περιεχόμενο και κάποια υποβλητικότητα. Ο διηγηματογράφος όφείλει να έχει την ικανότητα να διεισδύσει μέσα στις ψυχές και ν' αποκαλύψει άγνωστές τους πτυχές, να ολοκληρώσει κόσμους, να δημιουργήσει ανθρώπους. Ο Παλαμάς δεν είχε αυτή τη δύναμη. Μόνο στο Θάνατο του Παλληκαριού κατέρησε να παρουσιάσει με πλαστικότητα μερικούς τύπους που, αν και είχε κι' αυτά σχηματιστημένοι, ζούν και έντυπώνονται γιατί συγκεντρώνουν μέσα τους μερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των απλών και πρωτόγονων ανθρώπων. Οι τύποι στο Θάνατο του Παλληκαριού δεν είναι μόνο οικείες. Ο Παλαμάς σ' αυτό το διήγημα συνθέτει κ' έρμηνεύει τη ζωή. Έμμεσα μέσα στο ήθογραφικό πλαίσιο ένα νόημα που το ξεπερνά. Ο Θάνατος του Παλληκαριού και μόνος του εξασφαλίζει μια θέση ανάμεσα στους διηγηματογράφους, για τους οποίους αξίζει να γίνει λόγος.

Σ' όλα τ' άλλα του διηγήματα άρχισε να άκλουθίζει τη φωτογραφική μέθοδο των πιο στεγνών ήθογράφων, χωρίς να την ξέρει ούτε μ' έναν πρωτότυπο ή προσωπικό χρωματισμό. Τα διηγήματα αυτά πρωτεδνημοσιούθησαν σε διάφορα περιδικά κ' ήμερολόγια. Αργότερα τα συγκέντρωσε ο ίδιος σ' έναν τόμο με τον τίτλο «Διηγήματα» αφού έκανε τον κόπο να ξαναχώσει σε μια δημοτική όχι ξελεπτιομένη

κι' ούτε αναπτυγμένη, αλλά πολύ κανονική και που αποφεύγει κάθε αποκρουστική ψυχαρική άκρότητα, στα απ' αυτά είχαν πρωτογραφεί στην καθαρεύουσα. Ο Παλαμάς τελευταία, από τότε που έγινε ακαδημαϊκός, άρχισε να μισοαρνείται τη δημοτική και να υποστηρίζει και τα δικαιώματα της καθαρεύουσας· αν ή στάση του αυτή του είχε υπαγορευθεί γιατί αντίληφθηκε τη συχνή ανεπάρκεια και το άλύγιστο της δημοτικής γλώσσας, θα έμοιαζε να είναι συζητήσιμη κι' ακόμα και δικιολογημένη· φαίνεται όμως ότι έπηρεάστηκε προπάντων από την επισιμότητα του τίτλου του ακαδημαϊκού. Ας αποδοθεί ή άδυναμία αυτή στο προχωρημένο της ηλικίας του κι' ας περάσει άπαρατήρητη! Ο Παλαμάς όταν ήταν στην άκμή του, κι' όταν ή δημοτική είχε να παλαίψει ένα σκληρότατο άγώνα, της άφροσύθη με όλες του τις δυνάμεις και συχνά και με ήρωισμό. Έάν μάλιστα πίστεψε σε κάτι, κι' αν άγωνίσθηκε για κάτι, το κάτι αυτό ήταν ή δημοτική γλώσσα. Η στάση του αυτή έχει σημασία, κι' αυτή πρέπει να έντυπωθεί στη μνήμη.

Ο τόμος «Διηγήματα» αποτελείται προπάντων από ιστορίες του χωριού και της επαρχίας, που είναι όλες κοινότατες. Δεν ξεχωρίζει μέσα στα διηγήματα αυτά κανένας χαρακτήρας, κανένα άτομο όπωσδήποτε πολυσύνθετο και ψυχολογημένο, άλλ' ούτε καν ένας τύπος όλοκληρωμένος. Οι άνθρωποι που παρουσιάζονται είναι μονοκόμματοι κ' έντελως έξωτερικά και συμβατικά σκιαγραφημένοι. Οι εικόνες στεροδονται όλες κι' από αναγλυφικότητα κι' από χρώμα και σχεδόν ακόμα κι' από γραφικότητα· δεν τις ζωηρεύει καμιά ιδιόρρυθμη παρατήρηση. Οι επαρχιώτικες αυτές ιστορίες δεν αποβλέπουν σε τίποτε περισσότερο παρά στο να είναι πιστά ρεαλιστικές, αλλά δεν τὸ επιτυγχάνουν ούτε αυτό. Ο Παλαμάς εξιδανικεύει τον επαρχιώτικο κόσμο· δεν έμβαθύνει στα βάσανά του, στην καταθλιπτική του μονοτονία, φαίνεται ν' άγνοεί το πόσο είναι σπάνιες οι άνακουφίσεις που του προσφέρονται, και το πόσο το πνιγερὸ περιβάλλον του διέπλεσε μια μίσηρη ψυχή· παρουσιάζει σχεδόν πάντα μια ζωή γαλήνια, άγνή, έμαλή. Δεν έχει όμως συνειδητοποιήσει ότι απομακρύνεται από την πραγματικότητα, δεν θέλει να έξυμνήσει τη γοητεία μιας άπλης ζωής· αν ήταν αυτός ο σκοπός του οι εικόνες του θ' αποκοτούσαν κάποιο προσωπικό χρώμα, κάποια άτμόσφαιρα και κάποια ποίηση. Ο Παλαμάς θέλει να είναι ρεαλιστής και φαντάζεται ότι είναι· εξιδανικεύει άσυνείδητα και συμβατικά, γιατί την εποχή που έγραψε τα διηγήματά του επικρατούσε στους δημοτικιστάς ή αντίληψη της άπόλυτης άξίας της υπαίθριας ζωής, ή όποια τότε άνακαλύπτονταν από τους λογοτέχνες και την όποια πίστευαν γνήσια έλληνική.

Τ' άνούσια αυτά και ψυχρά διηγήματα δεν έχουν και μορφικά προσόντα. Η πλοκή τους είναι χαλαρή, κ' έτσι χάνουν και οι λίγες συναρπαστικές υποθέσεις το δραματικό τους στοιχείο, ή άρχιτεκτονική τους ασύμμετρη διαλύουν την κενότητα τους σ' ένα κουραστικότατο μάκρος. Δεν είναι ούτε καν διηγήματα· ο όρος αφηγήματα τους άρμόζει πολύ περισσότερο. Το ύφος του Παλαμά στον πεζὸ λόγο είναι πάντα υπερφωτισμένο από πλατισμούς, άτονο, χωρίς εκλάμψεις και νεύρο.

Τ' αφηγήματα του χωριού και της επαρχίας διακόπτονται από σελίδες όπου ο Παλαμάς εκθέτει, πάντα με τον ίδιο αφηγηματικό τρόπο, διάφορα περιστατικά της δικής του ζωής και ιδιαίτερα των νεανικών και παιδικών του χρόνων. Τὸν ενδιαφέρει να κάνει γνωστά προπάντων τα γεγονότα. Ο Παλαμάς πιστεύει ότι έχει τη υποχρέωση να πληροφορήσει τους μελλοντικούς του βιογράφους και σχολιαστάς για κάθε έπεισόδιο της ζωής του, για κάθε βήμα της ποιητικής του σταδιοδρομίας. Έπειδή συχνά κατηγορήθηκε για τη στατική άσυγκίνητη ζωή που έπιμένει να παρουσιάζει όλες τις κ' άλλες και τις γυναίκες οι όποιες κάποτε του άρεσαν, με τις όποιες έζησε ή αίσθάνθηκε τη διάθεση να ζήσει μια έρωτική περιπέτεια. Οι σελίδες αυτές που δεν έχουν καμιά λογοτεχνική άξία διαφωτίζουν κύρια το ρασιοναλισμό του. Ο Παλαμάς είναι τόσο άπασχολημένος από την φροντίδα του να μην αφήσει τίποτε άνεπίπτω ώστε λησμονεί ότι τα γεγονότα άμα δεν έμψυχωθούν από την έντύπωση που προκάλεσαν, άμα δεν δονισθούν από έναν προσωπικό παλμό, είναι άσήμαντα και χωρίς ενδιαφέρον,

ακόμα και για τους βιογράφους. Τα γεγονότα που συναντά ο κάθε άνθρωπος στη ζωή του είναι περίπου τα ίδια: διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο ο κάθε άνθρωπος τα δέχεται ή αντίδρα. Ο Παλαμάς δεν δίνει στις αναμνήσεις του καμιά ποιητική ανάταση. Ο αναγνώστης αποκομίζει από το διάβασμά τους σχεδόν μόνο μιάν έκπληξη για τη σημασία την οποία δίνει ο ίδιος ο συγγραφέας σε κάθε λεπτομέρεια του έργου του, για τη μανία με την οποία ζητεί μόνος του να το επιβάλλει, ενώ συνήθως οι ποιητάι, προπάντων άμα έχουν πεποιθήση στο δημιούργημά τους, το αφήνουν να εδευσει μόνο του.

Στόν τόμο «Διηγήματα» είναι σπαρμένα και διάφορα πεζά τραγούδια. Το νόθο αυτό είδος είναι εύκολο να υποδουλωθεί στην επιτήδευση. Ο Παλαμάς δεν το θέρμανε με μιά πνοή λυρική και δημιουργική. Μέσο από συμβολικές παραστάσεις εξαιρετικά εκζητημένες κι από στομφώδεις, πολύ βαριές εκφράσεις, διατυπώνει ιδέες χιλιοσιπωμένες. Κάποτε προσπαθεί και να ειρωνευθεί και να σατυρήσει. Έκλέγει για στόχο της σατύρας του τα συνθησιμένα τρωτά που τα έκμεταλλεύθηκε και τα έκμεταλλεύεται ή κάθε σατυρική διάθεση, κι ο σαρκασμός του στερείται από κάθε δξότητα και δραμύτητα κι ακόμα κι από κάθε πνεύμα, από κάθε άπρόοπτο εύρημα.

Για τον τόμο «Διηγήματα» δεν θα άξιζε να γίνει καθόλου λόγος και το διηγηματογραφικό έργο του Παλαμά θα μπορούσε ν' άγνοηθεί έντελώς, εάν, το έπανα λαμβάνω, ο Θάνατος του Παλληκαριού δεν είταν ένα ξεχωριστό διήγημα το οποίο δίνει στον Παλαμά μιά τιμητική θέση ανάμεσα στους νεοέλληνες διηγηματογράφους. Έτσι έπρεπε άναγκαστικά να έξετασθεί και το έπιλοιο διηγηματογραφικό του έργο.

Ο Θάνατος του Παλληκαριού δεν ξεφεύγει κι αυτός ούτε από το περιβάλλον ούτε από τον τρόπο της ήθογραφίας. Ο Παλαμάς δεν είχε, το ξαναλέω, την ικανότητα να έμβασθύνει μέσα στους ανθρώπους, να τους ψυχολογήσει, ν' ανακαλύψει πόσο είναι πολυσύνθετοι κ' αίνιγματικοί, μα ούτε και τη δύναμη να είναι ποτέ πρωτοπόρος. Άκολούθησε πάντα. Η νεοελληνική ποίηση δεν είχε χαράξει κανένα όριο, κ' έτσι μόρρεσε ο ποιητής Παλαμάς, άδέσμευτος ν' άντλήσει τις έμπνεύσεις του και τις τεχντροπίες του από πολλούς ξένους ποιητάς: οι περισσότεροι όμως νεοέλληνες διηγηματογράφοι είχαν ένθουσιασθεί με το λαϊκό χρώμα, και πίστευαν ότι ή γραφικότητα είναι ένα σημαντικό αισθητικό στοιχείο. Έτι μπορεί ν' άντικαταστήσει την έλειψη βάθους. Είχαν διαμορφώσει κ' επιβάλλει ένα είδος. Ο Παλαμάς έγραψε κι αυτός ήθογραφίες. Ο «Θάνατος του Παλληκαριού» είναι κι αυτός μιά ήθογραφία, γραμμένη όμως σε μιά στιγμή εξαιρετικής διάθεσης του συγγραφέα. Τα πρόσωπα που κινούνται μέσα σ' αυτήν δεν είναι τίποτε περισσότερο από τύποι, κι άρκετά μονοκόμματοι, καθόλου καθολικοί, είναι άντιπροσωπευτικοί μιάς πολύ ειδικής και περιορισμένης νοοτροπίας, αλλά περιβάλλονται από μιά άτμόσφαιρα ποιητική.

Ο Παλαμάς έμφύσηξε μέσα στο Μήτρο, το κύριο πρόσωπο, μιά προσωπικότητα. Ο Μήτρος ένσαρκώνει το ιδανικό παλληκάρι του έλληνικού λαού διαφύλαξε μέσα του, συμβατικά από την άρχαιότητα, τη λατρεία, τη θρησκεία της όμορφιάς ή όμορφιά του, ή παλληκαροσύνη του που είναι πιά πολύτιμες κι άπ' αυτή τη ζωή του. Ένα βράδι που διασκέδαζε με τους φίλους του, γλίστρησε. Έπεσε χάμω και κτύπησε το πόδι του.

Το πάθημά του στην άρχή προκάλεσε τα γέλια. Η πληγή του είταν άλωστε άσημαντη, μα οι γιατρικές γνώσεις των χωρικών είναι έλάχιστες. Ο Μήτρος έμεινε πλαγιασμένος άρκετάς έβδομάδες, κι Έταν σκληρό και θέλγει να περπατήσει το πόδι του είχε πάθει άγκύλωση, κούτσαινε. Δέ μπορεί να υποφέρει ένα τέτοιο σημάδι, μιά τέτοια ντροπή. Πώς είναι δυνατό να ξαναπαρουσιασθεί ποτέ έτσι μειωμένος μπροστά στην άρραβωνιαστικιά του; Προτιμά να μόν την ξαναδεί ποτέ παρά να διακρίνει στην έκφραση της τον οίκτο και την περιφρόνησή της. Αυτός είταν το καμάρι του χωρισού, το ώραιότερο και το δυνατότερο του παλληκάρι! Πώς μπορεί να

έμφανισθεί τώρα και να αισθανθεί ότι τα άλλα παλληκάρια όχι μόνο δεν τον θαυμάζουν πιά αλλά και τον λυπούνται: Κλείνεται με πείσμα στο σπίτι του. Η μητέρα του φωνάζει: Ένα γιατρό που έτυχε να περνά από το χωριό, άλλ' αυτός άποφάινεται ότι τώρα πιά είναι άργά για όποιαδήποτε επέμβαση κι' ότι ο Μήτρος πρέπει να το πάρει άπόφαση. Ο Μήτρος δεν θέλει, δεν είναι δυνατό να το πάρει άπόφαση. Η μητέρα του άπελπισμένη καταφεύγει στις μάγισσες και στους κομπογιαννίτες. Και οι φίλοι του Μήτρου που φέρνουν διάφορους έμπειρικούς γιατρούς. Αυτοί υπόσχονται ότι θα γιατρέψουν το βλαμένο πόδι, έκμεταλλεύονται τη φτωχή μητέρα, της άποροφούν όλες τις οικονομίες της. Άλοΐθουν το πόδι με διάφορα «θαυματουργά» βοτάνια και ένως μάλιστα άποφασίζει να σπάσει με σφυριά και με κανάλιες το χαλασμένο πόδι και να το ξαναβάλλει στη θέση του. Ο Μήτρος υποφέρει ήρωικά το άσκοπο και φρικτό μαρτύριο το οποίο όχι μόνο δεν τον ώφελει αλλά και προξενεί μιά μόλυνση... Τώρα πιά δεν υπάρχει παρά μιά έλπίδα σωτηρίας για την ίδια τη ζωή του: ν' άποκοπεί το γαγγραινιασμένο πόδι. Ο Μήτρος δεν δέχεται ούτε να συζητήσει αυτή την πρόταση: την άποκρούει με θυμό, κατηγορηματικά. Κι' ένα πρωί πεθαίνει, ενώ όλο το χωριό, για το οποίο ένως τέτοιος θάνατος άποτελεί ένα σημαντικό και πολύ ένδιαφέρον τραγικό γεγονός, τον μοιρολογεί...

Τα δευτερεύοντα πρόσωπα δεν είναι ολοκληρωμένα σαν το Μήτρο, αλλά μερικές λεπτές λεπτομερειακές παρατηρήσεις, μερικές έντονες γραμμές, προσδίνουν μιά αναγλυφικότητα και σ' αυτά, και προπάντων στη μητέρα του παλληκαριού ή οποία άντιπροσωπεύει πολύ ζωηρά πολλές λαϊκές άμόρφωτες μητέρες που παρ' έλη τη θερμή άγάπη κι' άφοσίωσή τους γίνονται συχνά, χωρίς να το καταλαβαίνουν, φορείς της καταστροφής. Όλες οι σκηνές με τους κομπογιαννίτες είναι ζωγραφισμένες και με έπίγνωση του θέματος και με χρώμα και με μέτρο: ο συγγραφέας ποτέ δεν έπεμθαίνει, δεν διδάσκει, δεν καυτηριάζει άμεσα. Ρίχνει όμως ένα δυτατό δραματικό φώς στη λαϊκή άμάθεια και στους έκμεταλλευτάς της. Δεν επιβάλλει, αλλά προκαλεί την άγανάκτηση και τη συγκίνηση του αναγνώστη.

Στο θάνατο του Παλληκαριού ο Παλαμάς δεν άρκεσθηκε σε μιά προσπάθεια πιστής κι' άτονης άντιγραφής της πραγματικότητας. Δημιούργησε. Η μορφή του Μήτρου είναι μιά μορφή ποιητική. Οι σελίδες όπου περιγράφεται ή ήρωική πάλη του για να ξαναεύρει την όμορφιά του, και εκείνες, όπου πριν ακόμα πεθάνει κι' ενώ ακόμα ψυχορραγεί, άντηχεί το μοιρολόγι, σαν έννας θρήνος όλου του χωρισού, σκορπούν ένα ρίγος τραγικό. Το όλο σύντομο, σφικτοδεμένο, και περιεκτικό διήγημα είναι γραμμένο με μιά υποδειγματική λιτότητα: δεν φορτώνεται από καμιά περιττή παρέκβαση, από κανένα μάκρος. Κάθε φράση είναι ζυγισμένη και στη θέση της, και μόνον έλάχιστες λέξεις κ' εκφράσεις μπορούν να θεωρηθούν κάπως άκαλαίσθητες.

Ο Θάνατος του Παλληκαριού θαυμάσθηκε εξαιρετικά. Όταν μάλιστα πρωτοδημοσιεύθηκε στο περιοδικό Έστία το 1891—άργότερα τυπώθηκε και σε τόμο—έκανε κατάπληξη. Πολλοί το άπεκάλεσαν άριστούργημα.

Ο θαυμασμός αυτός μου φαίνεται πολύ υπερβολικός. Για την άντίληψή μου δεν μπορεί ποτέ να θεωρηθεί άριστούργημα ένα έργο που αναπαράσταινει, έστω και ζωηρά, μόνο μιά ζωή στενή, μόνο μιά διανοητικότητα άκαλλέργητη και περιορισμένη, χωρίς και να δείχνει ή και να υποδείχνει τίποτε πιά πέρα άπ' αυτήν, που παρυσιάζει, έστω κι' αναγλυφικά, μόνον ανθρώπους μονοκόματους. Ο Θάνατος του Παλληκαριού είναι μιά άριστη ήθογραφία. Έξυφώνει την στατική ήθογραφία: φανερώνει τις δυνατότητές της, αλλά και τα όριά της. Είναι ένα διήγημα εξαιρετικό, αλλά μόνο στο κατώτερο είδος του.

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ο Θάνατος του Παλληκαριού, Άθήνα 1901.
Διηγήματα, Άθήνα.

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ...

Στή φαιδρά χώρα της πορτοκαλέας και των επιγόνων των μεγάλων ονομάτων της αρχαιότητας, συμβαίνουν εύθυμα πράματα — οι πρόσχαροι χρονογράφοι αντικατέστησαν κόθε ειδικότητα με τη... σύνθεση (!) της «εθνικής» τους παντογνωσίας. Έτσι μās σεβριρίστηκε στα δύο πρώτα τεύχη της «Ιδέας» σπαρταριστή «φουρτουλιάδα του διάσημου «εθνικού» χρονογράφου μας για τις «Δυνατότητες για καινούργιες προσαρμογές της εθνικής μας ιδέας!» Αφίνοντας τις λεπτομέρειες, όπου μπορεί κανείς να μαζεύει με τις χούφτες τα διαμαντάκια που ξεγλύστρησαν από την τρύπιαν απιστημονική τσάπη του συγγραφέα, αξίζει να παρακολουθήσουμε τη γραμμή της σκέψης του πάνω στο θέμα: η σχέση εθνους και ανθρωπότητας. Αξιοπαρατήρητο για την ανεξέλιχτη νοοτροπία μας είναι τουτό: ότι ενώ στην Ιστορική διαπίστωση μās εξέλιξης αναγκάζομαστε, κουτσά-τραβά, να δεχτούμε τα πορίσματα της αντικειμενικής έρευνας, όπως τα ξελαγάρισαν άτομα και λαοί που διψούν αληθινά για μάθηση, (αν και πάντα κρατούμε το δικαίωμα να τα έρμηνεύσουμε κατά το κέφι μας), άξαφνα, όταν φθάνουμε στο σημείο να χρησιμοποιήσουμε την Ιστορική γνώση για να ξεδιαλύσουμε τη σύγχρονή μας κατάσταση και να συλλάβουμε την μελλοντική της προοπτικήν επέκταση, κάνουμε στόπ, οά δύστροπα μουλάρια, κι' άρνούμε να δεχτούμε πως το σημείο που εφτάσαμε, δέν είναι παρά ένα σημείο για ξεπέραςμα, μιá κατάσταση που έχει μέσα της τα σπέρματα για την Ιστορική της εξέλιξη στο μέλλον. Αυτό είναι τρομερά δύσκολο να το δεχτούμε. Αυτό που κρατούμε σήμερα στα χέρια μας, μάλλον ή κατάσταση μέσα στην οποία, χωρίς τη δική μας θέληση βρεθήκαμε, είναι ή τελειότερη που μπορούσε να υπάρξει και Ιερή κι' άμετακίνητη πειά. Έξω απ' αυτή — το χάος. Όπως μιá φορά πίστευαν πως όλος ο κόσμος των άστρων δέν είναι παρά ένα διακοσμητικό σύνολο που κινείται γύρω μας και που για χάρη μας έγινε, γιατί έμεις, ή γή μας είναι το άμετακίνητο κέντρο του κόσμου, έτσι και σήμερα πιστεύουν πολλοί πως όλη ή βοερή ανακύκλιση του ανθρώπου και των μαζών, στο χρονικό στίβο της Ιστορίας, όλη ή ροή της ζωής, δέν είχε για μόνον αυτοσκοπό της την ίδια τη δυναμική της ροή, τη χωρίς τέλος, με τη στατική δημιουργία των σημερινών — όσων και όποιων — σχημάτων ζωής, που έμεις οι τρισευτυχισμένοι, τρυγούμε τη γλύκα τους. Πόση ψυχική δειλία, πόση όκηρία πνεύματος, πίσω απ' την λαμπρήν αυτή πανοπλία! Και πόση προσπάθεια για δικαιολόγηση της όκηρίας και της δειλίας αυτής, από μέρος του περιοδικού που μās υποσχέθηκε με τυμπανοκρουσίες να μās τονώσει... τη θέληση!

Η ανθρωπότητα δέν είναι μόνον μιá έννοια, αλλά μιá πραγματικότητα που μέρα με τη μέρα την πλησιάζουμε πετό χερσιστά, νοιώθουμε τον παλμό της, αναγνωρίζουμε πως είμαστε στοιχεία της. Αν θέλουμε να βρούμε την αντίστοιχη πραγματικότητα προς τα πίσω, μιá πραγματικότητα που με γυμνό μάτι δ άνθρωπος να τη νοιώθει οάν αυτόνόητα υπάρχουσα, αυτή δέ μπορεί να είναι παρά το άτομο. Όλα τ' άλλα καθεστώτα και οι τρόποι διαμορφωμένης κοινωνικής ή απλά δμαδικής ζωής των ανθρώπων, είναι «σχήματα», σχήματα σεβαστά, βέβαια, μιá κι' έκλεισαν μέσα τους ούσιαστικό περιεχόμενο, και «πραγματικότητες» Ιστορικές, μιá και βρίκταν κάποτε ούσιαστικά την πραγμάτωσή τους μέσα στη ζωή, κατ' αναγκαιότητα μάλιστα δημιουργημένες. Με τη διαφορά όμως πως καμιά απ' αυτές τις πραγματικότητες, όταν περισεψουν οι συνθήκες στις όποιες μπορούν ν' ανταποκριθούν — όπως κι' αν τις όνομάσετε — δέν είναι άρκετή και ίκανή να σταματήσει τον άνθρωπο, όταν ξεκίνησε φιάχνοντας υπερατομικά συστήματα διαβίωσης, να τείνει ν' άφομοιωθεί με την υπέρτατη υπερατομική πραγματικότητα, την ανθρωπότητα, όσο κι' αν άργήσει να γίνει αυτό. Όχι μόνον θεωρητικά δέν μπορεί να τ' άρνηθεί κανείς αυτό — έστω και νεοέλληνας θεωρητικός ιδεολόγος αν είναι — αλλά βλέπουμε ότι και ή Ιστορική διαπίστωση μās το επιβεβαιώνει ως τάση «κατ' αναγκαιότητα» κι' ακόμα και κοινή συνείδηση και ροπή σε μεγάλο μέρος των ανθρώπων γίνεται όλοένα. (Στή σύγχρονη φιλοσοφία, ή ροπή του ανθρώπου προς τη δημιουργία διαρκώς άώτερων «υπερατομικών εγώ», όπως τα λέει, με θεωρητικό τέρμα την ανθρωπότητα, είναι γνωστό πως έχει διαπιστωθεί από τον Wundt). Κατά τον συγγραφέα όμως «ή ανθρωπότητα δέ μπορεί να νοηθεί οά μιá όντότητα έξω απ' τα έθνη, κάτι διαφορετικό απ' αυτά και μάλιστα ο' αντίθεση μαζί τους!», γιατί — καθώς λέει — τί άλλο είναι ανθρωπότητα παρά οι ύμνοι προς τους θεούς, οι ήρωες, οι πόλεμοι, οι πειάνες και οι σπαραγμοί τών «λαών»! Καμαρώστε διανόηση χρονογράφου! Αφίνω την αξιοθρήνητη σύγχυση που κάνει μεταξύ «λαών» και σύγ-

χρονων «εθνών» — άφου και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία τη θεωρεί... έθνος! — και υπογραμμίζω τη θαυμάσια και τόσο άποικοδομητική έννοια που έχει σχηματισμένη για μιá μελλοντική ανθρωπότητα, ως υπερατομικό σχήμα ζωής. Δέ μπορεί να τη φανταστεί παρά οάν ένα μωσαϊκόν όλων εκείνων των στοιχείων που χωρίζουν άκριθώς τους λαούς και τα έθνη μεταξύ τους, ενώ άκριθώς μεταβαίνουν οι άνθρωποι ο' ένα άνώτερον υπερατομικό σχήμα όταν ξεθωριάζουν παλιές διακρίσεις και χωριστικές ιδιοτυπίες, ενώ νέα ίσχυρά κίνητρα βιάζουν προς ευρύτερη συνένωση: αυτά που προσδιορίζουν και το ήθικό περιεχόμενο του νέου συνασπισμού. Ότι ως θέαμα ή ανθρωπότητα σήμερα είναι αυτό που μās περιγράφει ο συγγραφέας, αυτό, φυσικά, δέν τό άμφισβητεί κανείς, άλλ' αυτό δείχνει άκριθώς ότι δέν είχε φτάσει ακόμα, ή στιγμή για ένα υπερεθνικό συγκρότημα. Αυτό είναι άναμφισβήτητο, γιατί αν θέλουμε να εφαρμόσουμε προς τα πίσω τη σκέψη του θα έπρεπε να ούμε κατ' άναλογία: και τί άλλο είναι Έθνος παρά οι ιδιότυπες δημιουργίες και τα μαλλιοτραβήγματα των φυλών που τ' άποτελούν; (γιατί υπάρχουν έθνη που τάπαρτίζουν διάφορες φυλές), πράμα που θα εσήμαινε ή ότι δέν ήταν βιώσιμη μιá τέτοια σύνθεση, ή ότι — ού είπας — ξεπεράστηκαν πιá οι αίτίες που είχαν συνενώσει τις φυλές σε έθνη.

Όστόσο ο συγγραφέας δέχεται ότι τα συγκροτήματα των φυλών και των εθνών όφείλονται «στο άέναο γίγνεσθαι της ανθρωπότητας, στην τάση της προς μιάν ένότητα όλοένα πιό έσωτερική και άπόλυτη», (την ίδια, δηλαδή, τάση προς τα υπερατομικά εγώ, που δεχτήκαμε και μεις) με τη διαφοράν όμως ότι καθαρά... πνευματική ανάγκη σπρώχνει προς τα εκεί, κι' όχι κανένα πρόστυχο ένστικτο συντήρησης και επικράτησης! Η επιφύλαξη είναι τόσο κομική, ώστε δέν αξίζει να χάνει κανείς καιρό και κόπο για να δείξει γνωστότατα από την Ιστορία πράματα, ότι τ' αντίθετο άκριθώς συμβαίνει: οι άνάγκες άκριθώς οι υλικές είναι τα σπουδαιότερα κίνητρα, όπως είναι, άλλωστε, και κείνο που κυρίως βιάζει να ταχτοποιηθεί μέσα στο νέο καθεστώς χωρίς ν' άποκλείσει κανείς το σπουδαίο ρόλο που παίζουν τα συνωθευτικά πνευματικά, ήθικά και ψυχικά αίτήματα που σπεύδουν προς την πραγμάτωσή τους. Αξίζει όμως, με την αλήθεια, να χαμογελάσει κανείς με τον τρόπο που έχουν οι νεοέλληνες ιδεολόγοι, μη τους ξεφύγει κατά λάθος καμμιá όμολογία, ότι έχει, επίτέλους, και κάποιες υλικές άνάγκες δ άνθρωπος και δέν είναι καθόλου ντροπή, άμα παρασφίξουν, να ζητήσει να βρει μιá διεξόδο για ίκανοποίησή τους! Αξιοσημείωτον είναι ότι ο άρθρογράφος προσπαθώντας να εξασφαλίσει ήθικές και πνευματικές ροπές για τη μετάβαση από τα άρχαία «σύνολα» προς τα μεσαιωνικά... έθνη (π. χ. το Βυζαντινό Έθνος!), που τα θεωρεί προβαθμιζες των σύγχρονων εθνών, βάζει ως γενεσιουργό κύριο αίτιο την... χριστιανική ήθική, άδιάφορον αν αυτή δέ μπόρεσε να συρρατήσει τα «έθνη της» από τις άπάνθρωπες άλληλοσφαγές και τους έξχνθραποδισμούς και ξεγώνοντας ότι την ταλική της όλοκλήρωση, ή έννοια του Έθνους τη χρωστάει στη Γαλλική Έπανάσταση, που τόσο είχε κακομεταχειρισθεί την Έκκλησία!

Άλλά το «άέναο αυτό γίγνεσθαι» και ή «τάση προς την ένότητα», σταματάνε άπότομα μόλις φτάσουν να συλλάβουν και να πραγματώσουν την έννοια «έθνος»! Στο έξης, -- κατά τον άρθρογράφο, βέβαια — έθνος και ανθρωπότητα είναι δυό παράλληλα «δυναμικά φαινόμενα και όσο θεωρούν το «έθνος» οάν κάτι «στατικό», αυτό παραλογίζονται και όσο πιστεύουν ότι κάθε τάση προς τις οικουμενικές αξίες βρίσκει έμπόδιο στις αξίες εθνικής μορφής, αυτοί βρίσκονται σε θετική πλάνη. Γιατί; Γιατί κάθε προσφορά ενός έθνους στη ζωή, κάθε συμβολή του στον πολιτισμό, γίνεται κτήμα όλης της ανθρωπότητας (του σύνολου, δηλαδή, των εθνών). Έτσι το κομφούζιον όλοκληρώνεται πιá και μās είναι δύσκολο να ξεφύγουμε απ' το φαύλο κύκλο της άερωθείας αν δέν γυρίσουμε να ιδούμε ποιό είναι το σημερινό περιεχόμενο της έννοιας έθνος στην πραγματικότητα. Γιατί μās είναι άδύνατο να δεχτούμε ότι ή δημιουργική ζωτική όρμη ένυπάρχει στα σχήματα, αλλά στο ζωντανό περιεχόμενο που κλείνουν αυτά. Δημιούργημα του 19ου αιώνα το Έθνος χρειάστηκε να παραμερίσει οπουδαία και ζωντανά ως τότε χαρακτηριστικά, που τα είχαν θεωρήσει ως φυσικά, σχεδόν, σύνορα που χωρίζουν τους λαούς μεταξύ τους, και μόνον έτσι μπόρεσε να δημιουργήσει την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του. Η φυλετική καταγωγή, οι ιδιότυποι τρόποι ζωής στο παρελθόν, οι παραδόσεις και οι «έθνικοί ήρωες», ή γλώσσα και ή θρησκεία, όλα αυτά τα πράματα που φαινότουσαν άξεπέραστα και που έπαιξαν κάποτε το σημαντικώτατο ρόλο τους, χρειάστηκε να στομωθούν και να συνθλιθούν ως χωριστικά στοιχεία, για να δημιουργηθεί το Έθνος. Αυτό το δέχεται και ο άρθρογράφος — είναι άλλωστε, κοινότητα πράματα. Ο Έβραϊός βρέθηκε πλάι στο χριστιανό, ο Τεύτων πλάι στο Λατίνο, αυτός που μιλάει γερμανικά, πλάι ο' εκείνον που μιλάει ιταλικά ή σλαβικά, κι' όμως αναγνώρισαν ότι υπάρχει κάτι άνώτερο που τους αναγκάζει να συνδεθούν και να συνεργαστούν μεταξύ τους, κάτι ίσχυρότερον από τα χίλια-δυό άλλα που τους χωρίζουν. Τί είναι αυτό το κάτι, αν είναι κάτι πνευματικό, ή μιá υλική ανάγκη με το πνευματικό της έπιφανόμενο (όπως πιστεύω εγώ), μου είναι άχρηστο να το συζητήσω τώρα. Εγώ δέχομαι, πως δ,τι χαρακτηρίζει κυρίως σήμερα το Έθνος δέν είναι παρά ή κοινή συνείδηση μερικών όμάδων που συνανήκουν ο' ένα έθνος. Άς ούμε μιá συνείδηση κοινότητας πολιτισμού. Αυτό σημαίνει ότι άναπτύχθηκαν τρόποι ζωής επάλληλοι των ιδιότυπων εκείνων που είχαν οι κατά μέρος όμάδες και άνώτεροι, κυριαρχικώτεροι απ' αυτούς. Αν όρισμένα φυλετικά στοιχεία — που όλα δημιουργήθηκαν σε τόπο και χρόνο και επομένως είναι εξέλιξιμα και μεταβλητά — αν δέ βρίσκονται σε αντίθεση με την τάση του έθνους, ποιός σκέφτηκε ποτέ να τα καταργήσει και προς τί; Αν γι' αυτά φοβόσα-

στε, ο φόβος σας είναι αστήριχτος και δεν έχετε νοιώσει ότι στη ζωή γίνεται από μοναχή της μία επιλογή και προσαρμογή των στοιχείων, δυνων δέν είναι αντιδραστική ή ροπή τους προς τα ευρύτερα σύνολα, και μόνον αυτών. Ο έδραϊος όμως πού βρέθηκε στο έθνικό σύνολο Γερμανία, έπρεπε να πετάξει από μέσα του ορισμένα ιδανικά, και πρώτα το Σιωνικό ιδανικό της «δικής του» πατρίδας και του ιδιότυπου έβραϊκού πολιτισμού, και να πάρει, να δεχτεί στοιχεία διάφορα και αντίθετα απ' ό,τι έπηρεε ο δμόφυλος και δμόθητος πού βρέθηκε στο έθνικό σύνολο Γαλλία. Έπρεπε ακόμη να πολεμηθούν οι δύο αυτοί με το τουφέκι στο χαράκιμα, για να υπάρξει έθνος. Δέ θέλω να εξετάσω αν κι' αυτό είναι μία από τις . . . ήθικες επιδιώξεις του έθνους; ούτε αν πραγματικά ή έννοια έθνος πρόφτασε να πραγματωθεί δλοκληρωτικά στη ζωή. Πάντως αυτός και μόνον αυτός είναι ο δρόμος του δ προοδισμένος.

Τό γεγονός όμως είναι, ότι ή έννοια έθνος, όσο ήθική κι' αν θέλετε να την πάρουμε, δέ μπορεί να στηριχτεί παρά γύρω από την οργάνωση του Κράτους, αν ευρύτερο σύνολο, όσο για να δικαιολογηθεί ή τάση των Κρατών προς επέκτασή τους (άπελευθερωτικοί πόλεμοι). Μέσα όμως στο κράτος πού απ' τή μία μεριά αγωνίζονταν να δλοκληρώσει στά σύνορά του τό έθνος του, απ' τήν άλλη μεριά αναπτύχθηκε δ τρομερότερος έχθρος της . . . ήθικης έννοιας έθνος, ή συνείδηση των «μειονοτήτων», πού ή ροπή της είναι να διασπάσει τό κράτος. Ωστε τό ισοζύγιο θά έρχότανε να γινότανε ένα είδος αναταραχής γής, ώστε τά σύνορα του κράτους να περιλαβαίνουν μόνο εκείνους ακριβώς τους πληθυσμούς, έστω και έτερογενείς πού θά είχαν ισχυρή τή συνείδηση ότι συνηθισμένοι. Αλλά αυτό κυρίως είναι πού θά έστεινε περίπατο τά περισσότερα . . . έθνικά ιδεώδη, με τά όποια είχαν γαλουχηθεί τά «έθνη» και τά κράτη. Καί, με τήν αλήθεια, άμα άπογυμνώσουμε τήν έννοια έθνος από τό πολιτικό της σχήμα—κράτος, τότε βλέπουμε μίαν επιστροφή δλοταχώς προς τό φυλετικό σύνολο με αναδιωμένα και τά στοιχεία του εκείνα πού σήμερα μέσα στά έθνικά σύνολα είχαν κατακτήσει άπλές προλήψεις. Σήμερα ακόμα ένας χριστιανός Αθηναίος εύκολώθηκάν και ζούν στην ίδια χώρα, παρά δμοεθνή του, όπως είναι τό σωστό. Κι' έτσι τό ταμπού αυτό, ή ήθική έννοια έθνος, άπομένει σήμερα έκθετο και δέ θά είχε πού τήν κεφαλή κλίνει, αν δέν υπήρχε και τό μακρύ χρονογράφημα της «Ιδέας» να τό φιλοξενήσει. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι τό κράτος έχει μεγαλύτερη δυναμικότητα από τήν ήθική έννοια έθνος, πού είναι παιχνιδι στα χέρια του, πού τό κρατάει όσο του χρειάζεται. Στη Γερμανία οι χιτλερικοί καταδιώκουν κι' εξοντώνουν μία ομάδα του «έθνικού» γερμανικού συνόλου, τους γερμανούς έβραίους, και εξ άλλου, δ κ. Φουρτούνιο, όταν, από λόγους καλής συμπεριφοράς προς τόν αρχηγό του, διακηρύσσει ότι εύτυχώς έμεις, αφού κάναμε δυό «άπελευθερωτικούς» πολέμους κι' έναν «έκπολιτιστικό» στη Μικρασία, και νικηθήκαμε, μπορέσαμε σήμερα να δλοκληρωθούμε σε «έθνικό κράτος», ξεχνάει, ή κάνει πως ξεχνάει, μερικά «έθνικά τμήματα», τήν Κύπρο, τά Δωδεκάνησα, τή Βόρεια Ήπειρο, πού τόσον επίκαιρα έρχονται να του θυμίσουν δυό «έθνικοί άνδρες», δ κ. Π. Γιαννόπουλος Ήπειρώτης και δ δρ. Σκαβός Ζεφρός, με τό περιοδικό τους «Έθνική Ίδέα». Έχουν άπόλυτα δίκαιο, οι άνθρωποι, από «έθνική» άποψη.

Αν όμως δεχτήκαμε τό έθνος αν μία ήθική έννοια, αν συνεκτική συνείδηση κοινού πολιτισμού, για τό κράτος όμως, τό άστικό κράτος, πού φέρεται άκατάσχετο προς τόν κατακτητικό έθνισμό (έστω κι' όταν πρόκειται μόνο για οικονομική κατάκτηση), δέ μπορεί κανείς πιά να μάς εξηγήσει ότι είναι κι' αυτό μία ήθική ιδέα ή ένα «έθνικό» κράτος. Γιατί τό νοιώσαμε και τό νοιώθουμε κάθε στιγμήν ότι είναι κράτος της άρχουσας τάξης. Πόση δέ ούσιαστική σχέση επιθυμεί να κρατήσει τό ίδιο με τήν έννοια έθνος, τό διαπιστώνουμε σε πλείστα όσα, άλλα και στα υπερεθνικά συγκροτήματα πού παρασκευάζει ο ίδιος ο άστισμός. Τα τράστ και τό κεφάλαιο γενικά, πρό πολυού έχουν λησμονήσει τήν έθνική τους πατρίδα, αλλά για να μήν υστερήσει ή «ύπερεθνικότητα» σε ήθικό περιεχόμενο, γίνεται λόγος και για ένωση των εκκλησιών, υπερεθνική, όπως, ίσως αύριο και για ένωση των άστυνομιών.

Αλλά τό «άεναιο γίγνεσθαι» της ανθρωπότητας και ή τάση προς μίαν δλο και πλατύτερην υπερατομικήν ένότητα, μάς συνειδητοποίησαν τά πενήντα τελευταία χρόνια ότι εκτός από τό κάθετο χώρισμα των ανθρώπων σε φυλές, έθνη και κράτη, υπάρχουν ούσιαστικώτατες οριζόντιες υπερατομικές και διεθνικές ένότητες—οι τάξεις. Το παράδειγμα μάς τδδωσαν οι μεγαλοαστοί. Αλλά τί είναι εκείνο πού θά έμποδίσει έμένα τόν προλετάριο να πάρω συνείδηση των κοινών δεσμών πού με ανταμώνουν με τόν συντεχνίτη μου ενός άλλου κράτους; Η φυλετική καταγωγή, ή θρησκεία, ή γλώσσα; Μά όλα αυτά δοκιμάστηκαν μέσα στο έθνος και είδαμε ότι είναι άνίκανα να χωρίσουν τους ανθρώπους όταν άνεβαίνουν σ' έναν ανώτερο βαθμό πειδ εξαγαρισμένης συνείδησης, κι' όταν ή σκληρή ανάγκη της αντιμετώπισης του έξωτερικού έχθρου, φτερώνεται από τήν καινούρια πίστη, για τήν πραγμάτωση μιας νέας και πιο καθαρής ήθικης τάξης κι' ενός ανθρωπινότερου, πανανθρώπινου πολιτισμού. Δέ βρίσκετε, λοιπόν, ότι είναι γνήσια κι' απ' τή ζωή δημιουργημένη μία τέτοια ένότητα; ή δέν της αναγνωρίζετε τό ήθικό περιεχόμενο, πού τό έμονοπάλησε ή ένότητα-κράτος; Τι έχετε ν' αντιτάξετε στην καινούρια αυτή ένότητα; Αλλά ξερώ! Τή δημιουργία πού αντιτάσσετε: τό φυλετικό μυστικισμό σας, πού τόν ντύνετε υποκριτικά και αντιεπιστημονικά με τό φόρεμα του έθνους. Είμαστε ή περιούσια φυλή των Έλλήνων! Έχουμε μας τριάντα αιώνων πολιτισμό! ή μοίρα μας είναι να δημιουργούμε διαρκώς άριστουργήματα και να

διδάσκουμε τήν ανθρωπότητα! «Έκτός από τις τυφλές δυνάμεις της φύσης, τίποτα δέν κινείται μέσα σ' αυτό τό σύμπαν πού να μήν έχει έλληνική καταγωγή!» (πρόχειρα βουτηγμένο από τήν «Αυτοκρατορία» του Σοκόλη). Αλλά λέτε και μάς καλείτε σε «έθνική» όμφαλοσκοπία άτέλειωτη. Αλλά ποιός σας είπε ότι άνεβαίνοντας στην ανώτερη συνείδηση της ταξικής ένότητας και τό ιδανικό της άταξικής ανθρωπότητας, θ' άπαρνηθούμε τά έθνικά—ας τά πούμε—έκείνα στοιχεία, όσα ζούν ακόμη μέσα μας κι' όσα δέν βρίσκονται σ' αντίθεση με τό ζωντανό σημερινό μας ιδανικό; Μήπως πρόκειται να εγκαταλείψουμε τή γλώσσα μας, ή τήν ιδιαίτερη αισθαντικότητά μας (αν υπάρχει) ή τή δημιουργική μας ικανότητα—αν τήν έχουμε; Δέν βλέπετε τουλάχιστον, προτού δημοκοπήσετε, ότι στη Ρωσία έγιναν άπόλυτα σεβαστές οι «έθνικές» ιδιορρυθμίες και τά στοιχεία εκείνα των λαών, όσα δέ βρίσκονται σ' αντίθεση με τό νέο ιδανικό; Αλλά ίσως πητε ότι ή μανταλιτέ ακριβώς αυτή της πανανθρώπινης ένότητας είναι άντιελληνική; Μά τότε έίσαοτε άξιοι της τύχης σας. Σεις όμως άγνοείτε ότι δέν υπάρχει ένας ιδιότυπος έλληνικός πολιτισμός τριάντα αιώνων, αλλά πολλοί και διάφοροι, άγνοείτε ότι οι Έλληνες—οι άρχαίοι κυρίως τή στασιμότητα του μυαλού έμίσησαν και από καμιά δυνατότητα δέν εκράτησαν τό πνεύμα τους, άγνοείτε πως όταν δημιουργούσαν τόν πολιτισμό τους, ούτε οι ίδιες συνθήκες οι σημερινές ήταν, ούτε αυτοί αποτελούσαν τήν ποσοτική μειονότητα των συγχρόνων τους, πού άποτέλούμε έμεις σήμερα, αλλά ήταν μεγάλο λάθος, και με ύλική δυναμικότητα πού προπορεύονταν, άγνοείτε ακόμη πως για να δημιουργήσει τις κατάλληλες σύγχρονες συνθήκες, και νομίζετε πως αν δλοι μας κλειστούμε μέσα στο «μικρόκοσμο» της ψυχής σας, θά συλλάβουμε άποκαλυπτικά ένα ανώτερο νόημα της ζωής. Δέν έχετε τους όμοιους σας, παρά σε μερικούς κακοκέφαλους έβραίους, πού πιστεύουν, με ίδιο ακριβώς τρόπο, πως αυτοί είναι ο περιούσιος λαός. Καθαρευοισάνοι και στενόψυχοι «έλλαδικοί»—παρ' όσα κι' αν λέτε—δέν έννοιώσατε ποτέ σας τό βροντώδη παλμό της ζωής και τήν έσπεριά της πραγματικότητας. Ζήτε μέσα στα σύννεφα του ταιγάρου σας και επιδιώνετε τήν άθλια εκείνη ψευτορωμαντική εποχή του άισχους του 97, πού ο κυριώτερος πνευματικός της εκπρόσωπος έλεγε:

Έπί τόν ίππον, βασιλεΰ! Σ' ένα σου νεύμα μόνον εις τήν Κωνσταντινούπολιν θά στήσωμεν τόν θρόνον!

Η «Έστία» θέλοντας να δώσει μία πλάγια απάντηση στο λόγο του κ. Πρωθυπουργού προς τους νέους προσκόπους, στον «Παρνασσό», παραχωρεί τό κύριο άρθρο της της 18 Φεβρουαρίου σε συμπαθή «Έλληνα νέον», πού, με τήν αλήθεια, δέ φαίνεται να είναι παραπάνω από γυμνασιόπαις. Ο συμπαθέστατος νέος κηρύσσει τή νέα επανάσταση πού είναι . . . «ή ορθόδοξος της ζωής αντίληψη των αιώνων πνευματικών και ήθικών αξιών». Έξεπασε δε στο κεφάλι μας ή νέα αυτή επανάσταση—κατά τόν νέον της «Έστίας»—επειδή όλες οι επιστημονικές θεωρίες, του Ντάρβιν, του Φρόυντ, του Μάρξ, άποδειχτήκαν ψεύτικες (πως; πότε:); «ένώ τό μικροσκοπιο του Ντάρβιν, του Φρόυντ, του Μάρξ, άποδειχτήκαν ψεύτικες (πως; πότε:); (καλά επιτέλους με τό τηλεσκόπιο, και τό τηλεσκόπιο άπόδειξαν . . . τήν ύπαρξη του Θεού!» (καλά επιτέλους με τό τηλεσκόπιο, αυτό μου φαίνεται, είναι κάτι πού θά κάνει τόν Μητροπολίτη να διαμαρτυρηθεί). Επίλογος: Η νέα αυτή επανάσταση επικράτησε ήδη στην Ίταλία, προσεχώς δέ θά επικρατήσει παντού. Γκράτσια πέρ λ' άβιζο. Τουλάχιστον καταλάβαμε ότι ή νέα αυτή επανάσταση είναι ο φασισμός. Δέν είναι άπίθανο—τίποτα δέν είναι άπίθανο—τό επαναστατικό κώμα να έρθει και κατά δω' άρκεί να βρει και δω, όπως και κεί πού επικράτησε, τήν πρόθυμη ιδεολογική συνδρομή του βιομηχανικού ή τραπεζητικού κεφαλαίου. Αυτό είναι επί τέλους δουλειά πού ενδιαφέρει τόν κ. Φεσόπουλον. Ο καλός νέος, έπρεπε όμως να γνωρίζει ότι γυρίζοντας, μετά τήν επανάσταση, ή και λίγο πριν, στην ορθοδοξία των αιώνων άρχων, τό άστικό κράτος και ή γενναία φρουρά της νεολαίας, αναγκάστηκαν στο δρόμο να πετάξουν μερικούς σάκκους γεμάτους με μερικές άλλες «αιώνιες ορθόδοξες άστικές ήθικές άρχές» πού τό ίδιο τό άστικό Κράτος—έθνος είχε ανακαλύψει και μάς είχε προπαγανδίσει για . . . αιώνιες. Δηλαδή: τό φιλελευθερισμό, τήν έλευθερία της σκέψης, τό δόγμα των εθνοτήτων, τήν άμφιβολία στην άποκάλυψη και τήν πίστη στην έρευνα και αυτή ακόμη τήν έλεύθερη έσωτερική συναλλαγή. Αντι' γι' αυτά όμως ανακάλυψε τό 8ο άρθρο του «μνημειώδους» φασιστικού όρκου: «δ Μουσολίνη έχει πάντοτε δίκαιο!» Εΰγε στην νέα επανάσταση! Έκανε, δηλαδή, τό άστικό κράτος μίαν επανάσταση, για ν' αυτοκαταλύσει δλο τό ήθικό περιεχόμενο δ συμπαθής νέος. Η «Έστία» όμως πού τόν φιλοξένησε, τώρα, αυτά μπορεί και να μή τά ξερεσει δ συμπαθής νέος. Η «Έστία» όμως πού τόν φιλοξένησε, έπρεπε να του τά πει. Γιατί, δικαίωμα της είναι να γράφεται, αν θέλει, από νέους, αλλά δέν πρέπει πάλι να δίνει τήν έντύπωση ότι άπευθύνεται σε . . . μικρά παιδιά.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ: «Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΜΟΥ»

Με τόν τίτλο αυτόν εξέδωκε ο Παλαμάς ένα μέρος—δχι το πρώτο—μιάς «βιολογικής ψυχογραφίας» όπως τήν λέγει, πού ή γενική όνομασία της θά είναι «Τά Χρόνια μου και τά Χαρτιά μου», και όπου ο καθαρά «βιογραφικός» τόμος, «Τά Πρώτα Χρόνια», «θά παίξει τό μέρος τής εισαγωγής». Ο πρώτος τόμος τής «Ποιητικής μου» αποτελείται από τά πολύκροτα άρθρα «Τό Μάθημα του Καθηγητή», πού δημοσιεύτηκαν τό 1912 στό «Νουμά» ως απάντηση σ'ένα εξίσου πολύκροτο άρθρο του Κώστα Χατζόπουλου, δημοσιευμένο ένα δυο χρόνια πρίν στό ίδιο περιοδικό, από τούς «τρεις λυρισμούς» («του έμεις», «του έγω», «των όλων»), από κάποιες διαλέξεις καμωμένες σέ διάφορες εποχές και από τρία τέσσερα άλλα άρθρα. Ένότητα έσωτερική δύσκολα θαβρισκε κανείς σ' όλα αυτά τά δημοσιεύματα. Τό μόνο κοινό τους σημείο είναι ότι σ' όλα λίγο ή πολύ μιλεί ο Παλαμάς για τόν έαυτό του και για τό έργο του.

Θάπρεπε νά βιάση κανείς πολύ τά πράγματα για νά δεχτεί ότι δσα γράφει ο Παλαμάς στην «Ποιητική μου» για διάφορα ζητήματα σχετικά με τήν τέχνη του σίχου και τή δική του τέχνη, ειδικά, μπορούν νά συγκροτήσουν μιάν ποιητική, μιάν άρτια δηλαδή, καλλογική θεωρία πού νά δικαιολογεί, νά εξηγήσει και νά στηρίξει τό έργο του. Ο ποιητής του «Δωδεκάλογου» μιλεί είτε ο ίδιος, είτε, δχι λιγώτερο συχνά, διά μέσου άλλων, για ένα πλήθος ζητήματα, για τό ιστορικό μάκρμα πού χρειάζεται για νά κριθεί όπως πρέπει τό έργο του, για τή σκοτεινότητά του—Θεέ μου, μά ποιός είπε τόν Παλαμά, σκοτεινό;—για τή σκεπτική του άμφιταλάντευση, για τήν πατριδολατρεία του—και από τήν όποια τί άπομένει σήμερα;—για τή ρητορική, τήν άναπόσπαστα συνυφασμένη με κάθε «μεγάλη ποίηση»—και μεγάλη; δχι, δά!—για τή βιβλιομανία και τήν βιβλιοπάθειά του, για τήν ποίηση—πράξη, τήν ποίηση πού ίσοσταθμίζει τήν πράξη, και για πολλά άλλα, πάντα, σχεδόν, σχετικά με τό έργο του.

Σωστό είναι, τάχα, ένας ποιητής νά μιλεί τόσο πολύ για τό έργο του; Νά τό αναλύει, νά τό εξηγήσει, νά τό φιλοσοφικίζει, νά τό φωτίζει άπ' όλες του τες μεριές; Δέν τό πιστεύω. Μου φαίνεται ότι ο ποιητής, όπως και κάθε καλλιτέχνης, πρέπει ν' αφήνει τό έργο του βυθισμένο πάντα σ' ένα «γλυκό μυστήριο». Τό κάνει έτσι, πιά γοητευτικό, πιά ύποβλητικό, πιά ένδιαφέρον, άκριβώς όπως γίνεται πιά ένδιαφέρουσα και ή γυναίκα πού φροντίζει πάντα νά σκεπάζει μ' ένα θαμπό πέπλο μυστηρίου τήν ύπαρξή της. Ο Παλαμάς λέγει πολλά και δέ μάς πείθει, ούτε καν ζωνθεύει τή συμπάθειά μας για τό έργο του. Ο τόνος του είναι τόσο αυτόρρασκος, τόσο φουσκωμένος από έγωλατρεία! Εύτυχώς, λέγει ο φανταστικός εξηγητής του, ο «Έλληνας ποιητής λακωνικά μέσα σέ δυο ήμισια νά κλείσει και νά τήν παραστήσει άκέρια—χωρίς νά τό ζητήσει και χωρίς για καιρό, φαίνεται, νά τό ύποψιασθεί—τή σημασία του διονυσιακού στοιχείου, νά του στήσει σκαλιστά σ' ένα κομματάκι μάρμαρο όλο του τό νόημα.» Τι έπαρση! Και τί έπαρση, όταν τονίζει ότι πολλοί σύγχρονοί του ποιηταί, «πού στέκονται στην πρώτη γραμμή», του έκαμαν τήν τιμή νά περάσουν από τ' άργαστήρι του! Α! δχι! Είναι μονάχα ο μεγάλος σεβασμός πού έχουμε για τή μορφή του Παλαμά, πού μάς κάνει και του συγχωρούμε τόν γεμάτο στόμφο, τόσο αντίπαθητικό αυτόν τόνο!

Εύτυχώς ο τόνος αυτός είναι σπάνιος. Τό περισσότερο ο Παλαμάς μιλεί για τό έργο του με μιάν άξιεπαινη άντικειμενική άμεροληψία. Όσο και άν είναι σάρκα άπ' τή σάρκα του, τά έργα του τά κυττάζει, προσπαθεί, τουλάχιστον, νά τά κυττάζει, ψύχραιμα, με άληθινό μάτι κριτικού, και τά κρίνει (άλλο άν σφάλει) με καλή πίστη. Και οι παρατηρήσεις του, οι έπεξηγήσεις, οι αναλύσεις του, δείχνουν πάντα, σχεδόν, καλλιτέχνη με συνείδηση καλλιτεχνική, πλούσια θρεμμένον από τή σύγχρονη διάνοηση, συντονισμένον με τή σκέψη και τά καλλιτεχνικά ρεύματα του καιρού του, και ένημερωμένον, όσο κανείς, ασφαλώς, άλλος τής γενεάς του. Μονάχα πού και ή άρετή αυτή, όπως όλες ίσως οι άρετές, έχει τό μοιραίο κακό της αντίταρο. Η πολύ μεγάλη, άκριβώς, έννημερότητα του Παλαμά δίνει τό βασικό εκείνο έλάττωμα στή σκέψη του πού κατανατάν και έλάττωμα ύφους: τήν άδιάκοπη προσφυγή σέ ξένες γνώμες. Στενάζει κάτου από τό φόρτο των «citations» και ή «Ποιητική μου», όπως και όλα τ' άλλα θεωρητικά δημοσιεύματα του Παλαμά. Δέν προφταίνει νά γράφει κάτι ο συγγραφέας και εύθύς σπεύδει ν' αναφέρει μιάν ξένη γνώμη, για νά στηρίξει, λές, τή σκέψη του σέ ξένα δεκανίκια, σάμπως νά μή μπορεί νά σταθεί καλά μονάχη στα πόδια της.

Βιβλιοπάθεια τ' όνομάζει ο Παλαμάς τό γνώρισμα τουτό, ένα από τά πιό χαρακτηριστικά του. Μά «βιβλιακός συγγραφέας», δέν του πολυφαίνεται πως είναι. «Είμαι ποιητής βιβλιακός; Φιλοβιβλιος ίσως. Μά βιβλιακός; Είμαι από κείνους πού αξίζουν ν' αναφερθούν για πρότυπα του είδους; Δέν πιστεύω...»

Βιβλιακός, ωστόσο, ή βιβλιόπαθος άπλώς, ο Παλαμάς ασφαλώς ζημιώνει, είτε τό νοιώθει είτε μή, με τόν τρόπο πού οι ξένες γνώμες επιδρούν στον διανοητικό του μηχανισμό, τή σκέψη του και τό ύφος του. Συχνά δέ γράφει σά δημιουργικός λογοτέχνης, μά σάν ένας σχεδόν έγκυλιτ, πού πολλά θυμάται, και τή στιγμή του γραψίματος, θέλει όλα νά τά πη. Για τουτό μεταχειρίζεται τόσο συχνά πρενθετικές προτάσεις πού μπλέκουν και βαραινούν τό ύφος του, τό πολύ άχρωμο ήδη και «άφηρημένο», και σπάνια τό αφήνουν νάχει δχι τες μεγάλες, βέβαια, μά μερικές, τουλάχιστον, δευτερεύουσες άρετές: άνεση, κομψότητα, κίνηση, λυγράδα. Τό κακό είναι στην

Ίδια τήν ύφή, στην ίδια τή σύσταση του πεζού λόγου του Παλαμά. Γιατί και οι μικρές φράσεις του, και οι πιό σύντομες και έλλειπτικές, δέν έχουν ούτε πλαστική άρτίωση ούτε κυμάτισμα μουσικά. Είναι άρρυθμες και λαχανιασμένες: «Αλλά δέν τή συνεχίζω μόνο τήν παράδοση. Ο τόνος αλλάζει κάπως... Γυρεύει άλλο δρόμο. Τό βήμα του δέ στερεώθηκεν άκόμα, μά πιά δέν πατεί τό παλαιό έδαφος...» Λείπουν τά άνώτερα καλλιτεχνικά στοιχεία, λειπει: ή χάρη και λείπει, ά! σέ πόσο βαθμό, τό χαμόγαλο από τήν πεζογραφία του Παλαμά. Δέ χαμογέλασε ποτέ ο Παλαμάς ούτε στον πεζό ούτε στον έμμετρο λόγο του.

Θάξίζει, και θάπρεπε, νά μιλήσω και για μερικά άλλα άκόμα ζητήματα άπ' δσα άναπτύσσει, λιγώτερο ή περισσότερο διεξοδικά, ή και άπλώς άναφέρει, παραστικά, στην «Ποιητική» του ο Παλαμάς. Για τες διάφορες αυτοκριτικές, τούς αυτοχαρακτηρισμούς του (ένας, ο «κασσιανισμός» είναι πολύ καλός, και χαρακτηρίζει εξάίρετα τήν έγωκεντρικώτατη σύσταση του Παλαμικού λυρισμού), για τή φιλοσοφική ποίηση, όπως τήν άντιλαμβάνεται και τήν «τοποθετεί» αξιολογικά, για τήν ένότητα του έργου του, για τόν «τυρταϊσμό» του και τήν πατριδολατρεία του, για τες μετρικές και ρυθμικές εισφορές του στην νεοελληνική ποίηση, για κάποιες φράσεις του, πού ή αξία τους κρέμεται από τό λεκτικό τους» για τή «συμπάθεια», τό μεγάλο αυτό χάρισμα του κριτικού, και για κάμποσα άλλα.

Άρκομαι σέ μιάν γνώμη, άξιοπρόσεχτη για τήν ήθική σημασία της, σχεδόν άποφθεγματική, όπως πολλές άλλες του Παλαμά, και πού μ' αυτήν θά τελειώσω. «Ο Σολωμός, γράφει ο Παλαμάς, δέν είναι λιγώτερο ποιητής γιατί του έφτανε νά ξεφωνίζει άπάνου από κάποιο ύψωμα του νησιού του: «Βάστα, καημένο Μισολόγγι! Μήτε ο Μαβίλης περισσότερο ποιητής γιατί σκοτώθηκε στην Ήπειρο πολεμώντας».

«Οχι βέβαια. Άλλ' άν κριθούν ήθικά και οι δυο, σάν άνθρωποι γενικά και δχι σάν ποιητές μονάχα, του Σολωμού τό άνάστημα μικραίνει πολύ ασφαλώς, γιατί δέ θέλησε (δέν είχε τή δύναμη, τό θάρρος) νά κυρώσει με μιάν πράξη γενναία, τά γενναία και φιλελεύθερά του αισθητά. Πόσο άνώτερος από τόν Σολωμό, ο Κάλδος! Ξεκίνησε από τήν Άγγλία—όπου μπορούσε αξιόλογα κι' εκείνος νά φωνάζει με όλη τήν ήσυχία του, «Βάστα, καημένο Μισολόγγι!»—και ήρθε στην Ελλάδα, για νά πολεμήσει, για νά κακοπάθει, δηλαδή, νά πληγωθεί, ν' άρρωστήσει και, ίσως, νά σκοτωθεί. Και όμως, διάδολε, κάποιο έργο ένοιωθε νά σαλεύει κι' ο Κάλδος στα σπλάχνα του, και ήταν σέ θέση άρκετά νά διαισθάνεται τί αξία θά είχε τό έργο του. Μά ήρθε, ωστόσο, γιατί πίστευε, όπως ο Γκαίτε ότι «εύκολο νά λες, λιγώτερο εύκολο νά πράττεις, μά πιό δύσκολο άπ' όλα, έργα σου και λόγια νά συμφωνούν».

Με τήν κόμμοδη θεωρία του Παλαμά (πού τήν ύποστήριξαν και άλλοι) μπορούν, βέβαια, νά δικαιολογηθούν όλες οι άναντρίες του κόσμου. Μά δέν παύουν γι' αυτό νά είναι άναντρίες.

Κ. Π.

ΤΖΩΝ ΓΚΩΛΣΓΟΥΕΡΘ

Τήν 31 Ιανουαρίου πέθανε στο Λονδίνο ο Τζών Γκώλσγουερθ, ένας από τούς γνωστότερους σύγχρονους μυθιστοριογράφους και ο δεύτερος πού εκλείπει από τήν τετράδα των προπολεμικών Άγγλων πρωτοπόρων. Μαζί με τόν Μπένετ, τόν Ουέλς και τόν Σω, ο Γκώλσγουερθ άντιπροσωπεύει στην άγγλική λογοτεχνία τή δεύτερη αντίδραση κατά του Βικτωριανισμού (ή πρώτη ύπηρεξε εκείνη των αισθητικών από του Ράσκιν μέχρι του Ουάιλντ) πού άκολούθησε τήν άκμή του Κίπλιγκ και τής Ίμπεριαλιστικής φιλολογίας. Και τούς τέσσερις τούς άπασχόλησαν από τά πρώτα τους έργα τά κοινωνικά και ήθικά προβλήματα του νεώτερου πολιτισμού, των όποιων τήν όξύτερη άρχισε μόλις ν' άντιλαμβάνεται ή μεταβικτωριανή Άγγλία. Ένώ ο Ουέλς έπακτείνει με τή φαντασία στο μέλλον τά δεδομένα του παρόντος, ένψ ο Σω καταγίνεται—έπηρεασμένος από τόν σοσιαλισμό—νά καταδείξει τες έσωτερικές αντιφάσεις τής αστικής κοινωνίας, ο Γκώλσγουερθ τήν περιγράφει και κατακρίνει τες άσχημίες της έν όνόματι κάποιου άκαθορίστου και μάλλον αισθηματικού ιδανικού άνθρωπίνης άλληλεγγύης.

Τό κύριον έργον του Γκώλσγουερθ—«Η Έποποιία των Φόραϊτ» άρχισμένη τό 1906 και τελειωμένη μετά τόν πόλεμον—είναι μιάν μακρά σειρά μυθιστορημάτων με κεντρικό θέμα τήν εξέλιξη μιās μεγαλοαστικής οικογένειας, θέμα πού χρησιμεύει στον συγγραφέα για νά κάνει μιάν πανοραμική έπισκόπηση τής άγγλικής κοινωνίας και του άγγλικού χαρακτήρος. Παράλληλα ο Γκώλσγουερθ δημοσίευσε πολυάριθμα διηγήματα και μυθιστορήματα, έδωσε δέ μετά τόν πόλεμον σέ διάφορες Λονδινέζικες σκηνές μιάν σειρά θεατρικών έργων, πού άπεικονίζουν τήν χαώδη κατάσταση τής Άγγλίας μετά τήν μεγάλη καταστροφή.

Καλλιτεχνικώς ο Γκώλσγουερθ υπήρξε ένας ρεαλιστής από τήν αρχή ως τό τέλος του έργου του. Ένας ρεαλιστής άρκετά μονότονος μάλιστα και συχνά πολύ έξωτερικός. Αυτός ο ρεαλισμός—πού παραμένει πάντοτε ή πιό καταληπτή στο μεγάλο πλήθος τεχνοτροπία—εξηγεί

συγχρόνως και την εγκατάλειψη του Γκώλγουερθου από την σημερινή αγγλική διανοήση και την τεραστία επιτυχία του έργου του στο μεγάλο κοινό της Αγγλίας και ιδίως του εξωτερικού, επιτυχία δυσανάλογη με την πραγματική του αξία. Δεν πρόκειται μόνο για έμπορική επιτυχία ούτε για επίσημες αναγνωρίσεις, όπως ή απονομή του Νόμπελ, αλλά για την τόσο διαδεδομένη στο εξωτερικό αντίληψη ότι ο Γκώλγουερθου είναι από τους πειο αντιπροσωπευτικούς συγχρόνους Άγγλους, αντίληψη που δεν τή συμπεριφέρονται διόλου στην πατρίδα του.

Από την επαύριο του πολέμου ή αγγλική διανοήση είχε άπαρνηθεί τον συγγραφέα της «Εποποιίας των Φόρσαϊτ». «Οι κ. κ. Ουέλς, Γκώλγουερθου και Σω, γράφει το 1926 ή Βιρτζίνια Γούλφ, προκάλεσαν τις ζωηρότερες ελπίδες και τις διέψευσαν επίμονα. Άν έπρεπε να συνοψίσουμε σε μία φράση τα όσα έχουμε να τους κατηγορήσουμε, θα λέγαμε ότι αυτοί οι συγγραφείς είναι ματεριαλιστές . . . γι' αυτό μάς άφησαν την πεποίθηση ότι όσο ταχύτερα τους γυρίσει την πλάτη το άγγλικό μυθιστόρημα τόσο το καλλίτερο θα είναι για αυτό . . . Ειδικώς για τον κ. Γκώλγουερθου όσο και αν σεβόμθα την έντιμότητά του, δε βρίσκουμε σ' αυτόν έκείνο που ζητούμε».

Δέν είναι μόνο ο πληχτικός ρεαλισμός του Γκώλγουερθου που του κατηγορούν σήμερα. Είναι επίσης ή τελεία παρερμηνεία του άγγλικού χαρακτήρος στην οποία έχει υποπέσει, περιγράφοντας τον Άγγλο ως ένα «τύπο» αποκλειστικά άπασχολημένο με την άπόκτηση υλικών αγαθών και κοινωνικής εκτίμησης, μονόπλευρο και αλύγιστο σαν άσσο του Μπαλζάκ. Δέν μπορούμε να επιχειρήσουμε εδω να δείξουμε το εσφαλμένο αυτό της αντίληψης, άλλ' είναι ενδιαφέρουσα ή παρατήρηση του Νβέσμοντ Μάκ Κάρθου ότι, απ' όλους τους Ευρωπαίους ο Άγγλος είναι ο λιγώτερο άνταποκρινόμενος σ' ένα «τύπο», όσο δε για τον τύπο του Γκώλγουερθου, είναι τόσο φευτικός ώστε να μπορεί να λεχθεί ότι καλλίτερα γνωρίζει την Άγγλία ο άρκούμενος στη γαλλική παροιμία ότι όλοι οι Άγγλοι είναι τρελλοί, παρά έκείνος που διάβαζε δλόκληρη την «Εποποιία των Φόρσαϊτ».

Ο Ίβιος κριτικός συνοψίζει ως εξής την κρίση της σημερινής άγγλικής διανοήσης για τον έκλιπόντα συγγραφέα : «Ο Γκώλγουερθου υπήρξε ένας πολυ καλός καλλιτέχνης της δεύτερης σειράς, που τον παρημένησαν ως μεγαλοφυα».

Σ. ΒΛΑΧΟΣ

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ κ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Σ' ένα του γράμμα προς την «Ίδέα» του κ. Μελά ο κ. Παπανδρέου βάζει με λίγα, άπροφθεγματικά λόγια το κοινωνικό ζήτημα στη θέση του. Έτσι τουλάχιστο νομίζει.

«Από το ένα μέρος—γράφει—υπάρχει το αντιδραστικό πνεύμα των καθυστερημένων μορφών της ζωής. Από τ' άλλο υπάρχουν τ' άυανάρτητα κηρύγματα της άναρχίας και του κομμουνισμού. Οι μέν έχουν κοινωνικό Ίθολογικό μέτωπο την αντίδραση, οι δε την επανάσταση. Ένφ—λέει ο κ. Παπανδρέου με ύφος ανθρώπου που παρουσιάζει τή λύση του αλγού του Κολόμβου—ένφ υπάρχει ένα άλλο, το σημαντικώτερο : ή εξέλιξη. Η εξέλιξη που ούτε σταματάει τή ζωή όπως ή αντίδραση, ούτε καταργεί τή συνέχειά της όπως ή άνατροπή».

Ο κ. Μελάς έσπευσε να θαυμάσει σ' ένα χρονογράφημά του τή διαύγεια και τή σιδερένια λογική της σκέψης του κ. Παπανδρέου—δπως μόνο ο κ. Μελάς είναι ικανός να θαυμάζει. (Honni soit qui mal y pense . . .)

Θαυμάζουμε κι' έμεις τή διαύγεια του κ. Παπανδρέου—δχι όμως και τή σκέψη του. Το γράμμα του είναι δ,τι πρέπει ως «δηλώσεις άστου ύπουργού» προορισμένες να ρίχνουν στάχτη ή να βαυκαλίζονται, δέν είναι γράμμα ελεύθερου ανθρώπου ο οποίος αντιμετωπίζει το κοινωνικό ζήτημα μ' αντικειμενικότητα και με ψυχρή λογική. Γιατί άλλωθς δε θάγραφε ότι ή επανάσταση είναι κατάργηση της συνέχειας της ζωής. Μπορεί να μάς πει ο κ. Παπανδρέου πως θα καταργηθεί ή συνέχεια της ζωής αν άνατραπεί το άστικό καθεστώς ; Καταργήθηκε μήπως ή συνέχεια της ζωής όταν ή γαλλική επανάσταση—της οποίας οι άστοι υπερηφανεύονται ότι είναι παιδιά—άνάτρεψε το άριστοκρατικό καθεστώς κι' εδημιούργησε το δικό τους ; Το εναντίο : αν υπάρχει κάτι που να χαρακτηρίζει την επανάσταση είναι ότι άκριθως της άρνείται ο κ. Παπανδρέου. Οι κοινωνικές επαναστάσεις δέν είναι τίποτα άλλο παρά άπόσχιση των φραγμών που έμποδίζουν το ρεύμα της ζωής—δπως το διαμορφώνουν κάθε τόσο τα παραποτάμια των ιδεών και των άπαιτήσεων της προόδου—να κυλήσει προς τή συνέχεια και προς την εξέλιξη. Δέν είναι έξω από την εξέλιξη άλλα μέσα σ' αυτήν—κι' άποτελούν τους μεγάλους ιστορικούς σταθμούς των.

Όσο για τή «λύση» της ήρεμης εξέλιξης, δ,τι έχει να παρατηρήσει ένας αντικειμενικός έξεταστής του κοινωνικού ζητήματος είναι ότι οι μάζες έχουν κάθε δικαίο να μην την θεωρούν ως λύση. Ηρεμη εξέλιξη, στο προκείμενο, σημαίνει άναγνώριση των δικαιωμάτων των μαζών αλλά τμηματική (δσο το δυνατό πιο τμηματική) στο μέλλον (δσο το δυνατό πιο άπώτερο) παραχώρηση των δικαιωμάτων αυτών. Μιά τέτοια «λύση» ικανοποιεί βέβαια τους άστούς που είναι φυσικό να μην έχουν κανένα λόγο να βιάζονται ν' άπογυμνωθούν απ' όσα σήμερα καρπούνται. Οι άλλοι όμως, έκείνοι που δέν έχουν κανένα λόγο να μη βιάζονται κι' όλους τους λόγους για το εναντίο,

πως να μη θεωρούν ότι τους κοροϊεύουν όταν, άναγνωρίζοντας τους το δικαίο των αιτημάτων τους, τους παραπέμπουν στο μέλλον για την παραχώρησή τους—δπως μερικοί «φιλόανθρωποι» παραπέμπουν τους φτωχούς στο . . . Θεό για να τους έλεήσει ;

ΤΟ ΦΛΟΓΙΣΜΕΝΟ ΡΑΣΟ

Το τσουχερό βορηαδάκι των περασμένων ημερών άνασκήκωσε πολλά ράσα και παρουσίας άπρόοπτα που δύσκολα θα μπορούσε να τ' άυτοσχεδιάσει κι' ο πιο φανατικός άντικληρικός. Δέν υπήρξε περίπτωση προβλεπόμενη από τον ποινικό νόμο που να μη πραγματοποιήθηκε, μέσα σε δεκαπέντε μέρες, από κάποιον παπά—απ' την άπαγωγή έως τή μοιχία και το φόνο και το λαθρεμπόριο του γασός. Φυσικά θα ήταν άδικο να πούμε πως κάθε παπάς είναι κι' ένας έγκληματίας. Μά έκείνο που κάνει έντύπωση είναι πως τα μιμουαπτικά Συνεργαζόμενα Άστικά Σωματεία δέν ξεκίνησαν με κανένα φλογερών υπόμνημα να ζητήσουν την «έκκαθάριση» του Κλήρου, όπως τό έκαναν για μιάν άλλη τάξη, τους εκπαιδευτικούς, αν κι' αυτοί οι δύστυχοι, ποτέ σχεδόν δέν κατηγορήθηκαν για τόσο βαρυά έγκλήματα. Άλλά το ούσιαστικό για τα «Συνεργαζόμενα κ.τ.λ.» είναι να μη κινδυνεύει ή Ίδιοκτησία, που είναι το βάθρο . . . της ήθικης' κι' όσο για την ήθική την Ίδια, την έχουμε πάνω απ' τα κεραμίδια του σπιτιού μας.

Άπ' όλες όμως τις σχετικές με το ράσο ειδήσεις των έφημερίδων, ή πιο διασκεδαστική και πιο άξιοδάκρυτη μάζι, ήταν έκείνη για το έρωτηματολόγιο που έστειλε ή Σύνοδος στον καθηγητή κ. Έλευθερόπουλο. Πιστεύεις στο Θεό ; στην Άποστολικήν Έκκλησία, στην Άποκάλυψη ; Πιστεύεις ότι ο όρθόδοξος κληρός είναι άνώτερος απ' τον καθολικό και τον διαμαρτυρόμενο ; Πιστεύεις στην Ιερότητα της Ίδιοκτησίας των Μονών—έστω και ρευστοποιημένης ; Άν δέν πιστεύεις, τότε έστω το τίμημα άφορισμός ! Ο κ. Καθηγητής έχασε την ψυχραιμία του κι' έστειλε το ιστορικό αυτό έγγραφο στο Ύπουργείο. Σφάλμα του. Άν ήταν ψυχραιμώτερος θα καθόταν ήσυχα-ήσυχα και θάγραφε μιάν άπάντηση που θάλεγε, άπάνω-κάτω : «Άγαπητέ μου κ. Σεβασμιώτατε, σάς ευχαριστώ για την τιμή που μου κάνετε να μου στείλετε το έρωτηματολόγιο σας και σπεύδω να σας άπαντήσω ότι πιστεύω σ' όλα αυτά τα ώραία πράματα, άκριθως δσον και όπως και . . . έμεις.» Υ. Γ. «Μωραίνει Κύριος όν βούλεται άπολέσει»—κατά τας γραφάς.

ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ύπάρχει κάτι άνώτερο από το άτομο, εϋρύτερο, πολυτιμότερο για τή συνολική ζωή, στο όποιο αξίζει και πρέπει να θυσιάζεται το άτομο ; Το μεγάλο αυτό πρόβλημα, ένα από τα μεγαλύτερα που υπάρχουν, το έθιξε ο Φρειδερίκος Λεφέβρ, σε μιá πρόσφατη συνέντευξή του με τον Πιέρ Κέν, τον γνωστό γάλλο δοκιμιογράφο, που εξέδωκε τελευταία μιá αξιολογώτατη μελέτη για τον Άντρέ Ζίντ. Άφορμή για να τεθεί το πρόβλημα έδωκε ο Ζίντ. «Πώς, ρώτησε ο Λεφέβρ, θα συμβιβάσει (ο Ζίντ) τον άτομικισμό του με τις άπαιτήσεις του μαρξισμού ;» — « . . . Το άτομο, άπάντησε ο Πιέρ Κέν, υπήρξε πάντα για τον Ζίντ, μιάν άφετηρία. Δίχως άλλο, πρώτα πρώτα, πρέπει κανένας να γνωριστεί, να πάρει συνείδηση των μέσων του για να πραγματοποιήσει το μοναδικό έργο, το άναντικατάστατο, για το όποιο ο καθείς είναι πλασμένος. Μά για να προχωρεί δλοένα μπροστά, ως το τέλος, για να ξεπεραστεί, το άτομο πρέπει να είναι έτοιμο να θυσιαστεί. Να θυσιαστεί για ποιόν, για τί ; Τότε άκριθως (άπαντώντας στο έρώτημα αυτό) ο Ζίντ απέδλεψε στον Άνθρωπο, και ύστερα από λίγο, στην άνώτερη ανθρώπινη σύνθεση, την κοινωνία. Μ' άλλα λόγια, για να είναι κανείς ο έαυτός του άληθινά, πρέπει ν' άναπτύξει συγχρόνως τα έγωικεντρικά και τ' άλτρουϊστικά του ένστικτα, πραγματικά τα μέν όσο και τα δε. Μιάν έμφυτη τάση μάς σπρώχνει να σώσουμε την Ίδια μας ζωή όταν κινδυνεύει, είναι το ένστικτο της άυτοσυντήρησης' μά' και μιάν άλλη τάση, όμοια έπιταχτική, μάς κάνει και ριχνόμασσο στο νερό για να σώσουμε κάποιον που πνίγεται. Για να πραγματωθεί πλήρεια το άτομο πρέπει να πραγματώσει όλες τις δυνατότητές του μά και συγχρόνως να ξεπεραστεί για να φτάσει στον Άνθρωπο. Δέν πρέπει, άλλωστε, να ξεχνούμε, γιατί είναι σημαντικό, ότι ο Μάρξ άποδλέπει στο να δημιουργήσει μιá κατάσταση ελεύθερων ανθρώπινων σχέσεων, «όπου ή έλεύθερη ανάπτυξη καθενός θα είναι όρος της έλεύθερης ανάπτυξης όλων».

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΗ

Η «Νέα Έστία» άναγγέλοντας την έκδοση του «Σήμερα» θεωρεί πως πρέπει να συνοδεύσει την άναγγελία με την παρατήρηση ότι τα σημειώματά του δείχνουν πως δέν πρόκειται να κάνει κριτική, αλλά πολεμική έναντίον προσώπων.

Νά μᾶς συγχωρεῖ ἡ «Νέα Ἑστία» : κριτική κάνουμε. Ὅχι ὁμως σάν ἐκείνη πού γίνεται —κατὰ κανόνα— σ' αὐτὸν εἰδῶ τὸν τόπο ἀπὸ τὸν ἡμερήσιο καὶ περιοδικὸ τύπο, δηλαδή : μὲ συμ-
βιβασμούς, μ' ἀνεκτικότητες, μ' ἀλληλολιθιανίσματα, μὲ ἐπιεικίες, μὲ δειλίαις. Ἀλλὰ κριτικὴ ἀλη-
θινή καὶ θαρραλέα πού ἀποσκοπεῖ, ὅπως εἴπαμε στὸ πρόγραμμά μας, νὰ βάλει ἰδέαις καὶ πρόσωπα
στὴ θέσση τους, —τὴν πραγματικὴ τους, ἐννοοῦμε, θέσση. Κριτικὴ κατὰ τῆς ψευτιάς, τῆς σύγχυσης
τῶν πραγμάτων, τῶν μικροσυμφερόντων, τῶν θυμιατισμάτων, τῶν ἐμπαθειῶν, τῆς προχειρολογίας
καὶ τῆς ἄγνοιας. Μιά τέτοια κριτικὴ μόνο στὴν Ἑλλάδα μπορεῖ νὰ θεωρεῖται προσωπικὴ ἐπίθεσις.
Γιὰ ὅλους τοὺς παραπάνω λόγους.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

— «Τὸ ἱστορφόρον «Ἰδέα» ἀνχωρήσαν ἐκ Πειραιῶς πρὸς ἐπισκευὴν, παρεῦρθη ὑπὸ δει-
νῆς φουρτουριάδος καὶ ἐξώκειλεν εἰς Βεγγάζην, ὅπου ὁ κυβερνήτης του κατάρθρωσε νὰ πλασάρει
δυὸ χιλιάδας ἀντίτυπα τῆς «ἔθνικῆς» Μαγειρικῆς Τσελεμεντέ, πρὸς τόνωσιν τοῦ φρονήματος τῶν
ἀλυτρώτων ἀδελφῶν μας».

— Τὰ Ἀθηναϊκὰ «Νέα» πληροφοροῦν τὸ νοσημον κοινὸν καὶ τὴν γενναίαν φρουρὰν τῆς
πρωτεύουσας ὅτι «τὴν 14ην Μαρτίου συμπληροῦνται πενήντα ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ
συγχρόνου σοσιαλισμοῦ Κάρλ Μάρξ ὅστις ἔκαμε εἰς τὸν κόσμον τόσον κακὸν ὅσον δὲν ἔκαμε
ὁ «Ἀττίλας» !!!

— Ὁ κ. Μ. Αἰλιανός σέ κύριον ἄρθρον του στὸν «Οἰκονομολόγο» προσδοκᾷ τὴ λύση τοῦ οἰ-
κονομικοῦ προβλήματος ἀπὸ τίς γνώμας τοῦ «διασώμου ἰταλοῦ... φιλοσόφου Pitigrilli».

— Παρεκλήθημεν νὰ γνωρίσωμεν πρὸς πρόληψιν πάσης παρεξηγήσεως ὅτι ὁ κ. Τσελε-
μεντέ δὲν διευθύνει καὶ τὴν νεοεκδοθεῖσαν «Ἑθνικὴν Ἰδέαν».

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Λάβαμε τὰ ἐξῆς νέα βιβλία : **Γιάννη Σφακιανῆ** : Διηγήματα, σελ. 80, Ἡράκλειο
Κρήτης. — **Λευτέρη Σάνθου** : Παράφωνες ἱστορίες, σελ. 72, Ἀθήνα 1933. — **Γιώργη Ζάρκου** :
Ἡ Τρέλλα σ' ὅλα τὰ στάδια, διηγήματα, σελ. 170, Ἀθήνα 1932, Τυπ. Ζάκα, Ἀπελλοῦ 2. —
Ἡλία Πάριου : Πρῶτες Νότες, ποιήματα, σελ. 16, Πάτρα. — **Ναπ. Παπαγεωργίου** : Ὁ Μπα-
μπᾶς Ἀφασίας καὶ ἄλλα διηγήματα, σελ. 116, ἐκδότης Μαυρίδης, Ἀθήνα 1933.

ΠΡΟΣΕΧΩΣ ΣΤΟ «ΣΗΜΕΡΑ», :

Π. Ν. Καραβία : Τὸ δράμα μῆας γενεᾶς.—**Γιάννη Μηλιάδη** : Pro Parthenone.— **Φ. Μι-
χαλόπουλου** : Ὁ Σολωμὸς ἀνθρωπιστής.— **Κώστα Πάγκαλου** : Μαρινέττι καὶ Φου-
τουρισμός.— **Κλ. Παράσχου** : Ἐμμανουὴλ Ροΐδης (ὁ κριτικός).

ΤΑΧΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ :

Π. Ν. ΚΑΡΑΒΙΑΣ, Ε. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ, ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟ-
ΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, Τ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ, ΚΛΕΩΝ
ΠΑΡΑΣΧΟΣ — — — — —

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ : Μόνον ἐτήσιαις : Δρχ. 50. — Ἐπαρχίαις 60. — Ἐξωτερικὸ μισὸ δολλᾶριο.
ΓΡΑΦΕΙΑ : Μέγαρο Ἀφθονίδη 39 (Ἐκδόσεις «Φλάμμα») ΑΘΗΝΑ.
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ : Ε. Λευκοπαρίδης.